ORTODOXIA

ȘI

CREȘTINISMUL APUSEAN

DE

NICODIM

Episcopul Huşilor

1915

EDIȚIA III

BUCUREȘTI

ORTODOXIA
ȘI
CREȘTINISMUL APUSEAN

EDITURA „BUCIUM ORTODOX“

ORTODOXIA

ȘI

CREȘTINISMUL APUSEAN

DE

NICODIM

Episcopul Hușilor

1915

EDIȚIA III

BUCUREȘTI
TIPOGRAFIA CARȚILOR BISERICEȘTI
1943

Patru conferințe, după A. P. Lopuhin, profesor la Academia Teologică din Petersburg și după alți autori

I

Apusul ne înfățișează o lume cu totul deosebită. El trăește cu principii deosebite, cu idei deosebite, și cu toată influența cea mare pe care el o exercită asupra vieții noastre intelectuale, propriu vorbind, din punct de vedere religios-moral, ni-i așa de puțin cunoscut, încât noi până astăzi nu știm încă bine cum trebue să ne raportăm către multe din fenomenele vieții lui: cu simpatie sau antipatie. Trebue să mărturisim, că sferele noastre teologice, și împreună cu acestea și cele sociale și politice, nu și-au stabilit încă un program, așa zicând, bine determinat, și până astăzi în literatura noastră se observă un fel de oscilațiune, care ne face să înclinăm periodic când într'o parte, când în alta. Negreșit, noi ne dăm bine seama de deosebirea noastră religioasă față de lumea apusană și afirmăm cu tărie ortodoxismul nostru secular; aceasta însă numai în trăsături generale, când e vorba de Apusul întreg și în genere luat.

De îndată însă ce noi suntem chemați să stabilim precis raportul nostru față de cele două principii religioase, ce domnesc în Apus, adecă față de catolicismul papist și de protestantismul german, mintea noastră începe a oscila și aceasta ne arată că noi nu posedăm încă acea independență și neatârnare, pe care în teorie o considerăm a fi inerentă ortodoxiei. In domeniul teologiei noastre, adesea se observă două curente, care plecând din izvorul curat al ortodoxiei, de multe ori trec peste frontiera acesteia și intră în lumea ideilor eterodoxe, căpătând unul coloritul catolic, iar celalalt coloritul protestant. Adesea se observă că unii din ai noștri respiră aerul catolicismului papist, care se prezintă privirilor lor ca un moment inevitabil în desvoltarea creștinismului, iar alții plutesc în norii mistici ai pietismului, care deasemenea e străin de principiile confesiunii noastre. Aceste două direcțiuni influențează mult viața noastră intelectuală și socială.

Fenomenul acesta nici într'un caz nu poate fi normal. El ne explică acea nestatornicie, prin care, cu părere de rău trebue s'o spunem, se distinge viața noastră și din cauza căreia încurând, se pare, vom pierde orice fel de tradițiuni, care alcătuesc bazele naturale și sănătoase ale organismului nostru național. Toate acestea vin de acolo, că noi nu stăm neclintiți în ideile noastre ortodoxe, ci cedăm influențelor străine, care sdruncină mersul regulat al traiului nostru și tind a ne lipsi și pe noi de acea faclă luminoasă,

pe care lumea apuseană de mult a pierdut-o. In studiul de față noi avem intenția să arătăm că lumea apuseană, cu ideile sale eterodoxe, nu numai că nu poate servi de model, ci din contră ea, prin aplicarea succesivă a principiilor sale, mai curând sau mai târziu, va ajunge, în mod fatal, să recunoască, că aceste principii sunt greșite, și, prin urmare va trebui să caute altele nouă.

Aici, mai întâi de toate ni se prezintă o chestiune capitală și anume: De unde și-a luat naștere acel fapt cu adevărat trist, că lumea creștină, care se închină aceluiaș Dumnezeu, aceluiaș Mântuitor al omenirii și care recunoaște aceeaș Scriptură de izvor și călăuză a întregei sale doctrine religioase și morale, nu alcătuește o singură comunitate de frați, cimentată pe o dragoste și iubire universală, ci este desbinată în partide despărțite prin muri așa de puternici, încât a le distruge n'au fost în stare nici rugăciunile seculare ale Bisericii? Se știe că desbinările confesionale sunt mult mai profunde, decât cele politice și naționale. Popoarele și statele se luptă și se războiesc unele contra altora și se împacă, dar religiunile și confesiunile nu vor să știe de pace, câtă vreme într'însele mai licărește măcar o scânteie de viață. Aceasta, de sigur, ne dovedește importanța cea mare a chestiunilor religioase, deoarece în chestiunile religioase nu e vorba de oarecare avantagii vremelnice, ca în chestiunile sociale și politice, ci e vorba de însăși veșnicia. Și e de mirare, că de niște astfel de desbinări nu a fost cruțată nici acea religie, care după ideia sa

ar fi trebuit să unească pe toți și în care chestiunea despre veșnicie în fond e rezolvită de o potrivă pentru toți.

Știința așa numită Teologia Comparată a contribuit foarte mult pentru ca faptul acesta să nu se mai pară astăzi așa de curios, ca în trecut. Cauzele, care au adus desbinarea în sânul lumii creștine s'au lămurit destul de bine și astăzi se știe aproape de toată lumea, că aceste cauze au un caracter parte istoric și parte filosofic. In tot cazul, în faptul, că lumea creștină este desbinată în tabere dușmane, nu trebue să vedem numai voința rea a omului, ci și influența unei legi istorice, care prin necesitate a trebuit să lucreze și aici.

In desvoltarea creștinismului, se observă influența acestei legi istorice generale, în puterea căreia o ideie, la realizarea sa practică, pe de o parte trebuie numai decât să se îmbrace în anumite forme, pe care le găsește gata la venirea sa în lume, iar pe de altă parte, în ceeace privește fondu său, nu e deopotrivă pricepută de toți oamenii, după cum nici starea intelectuală nu e aceași la toți. Dumnezeescul Intemeetor al creștinismului, când a venit în lume, a găsit-o pe aceasta împărțită în diferite tabere, care se deosebeau între dânsele și din punct de vedere religios și din punct de vedere etnografic și din punct de vedere politic și, în fine, și din punct de vedere intelectual și cultural. Deosebirile acestea erau cu atât mai pronunțate, cu cât erau alimentate de egoism, principiul fundamental de viață în lumea antică, care nu cunoștea decât legea luptei înverșunate pentru existență. Iisus Hristos, pentru a rescumpăra lumea din sclavia acestei legi a păcatului, adecă din robia egoismului, a întemeiat împărăția iubirii, și principiului desbinării îi opuse principiul unirei. Biserica creștină, după ideia așternută în fundamentul său, trebuia să distrugă murii dintre popoare și clase, pe care îi ridicase egoismul, și să unească pe toți oamenii într'o comunitate frățească, care să aibă ca deviză dragostea până la abnegație și în care să nu fie nici Iudeu, nici Elin, nici sclav, nici liber, ci numai frați în Hristos. Dar această ideie măreață, abia veni în atingere cu realitatea grosieră, și numai decât suferi restricțiuni considerabile. Lumea antică era prea îmbătrânită în principiile sale egoiste pentru ca să poată primi în totul principiul iubirii desinteresate. Ea se raportă cu dușmănie către noua ideie și se încearcă chiar să o ucidă, ridicând persecuțiuni contra ei. Când însă ideia creștină, cu toate acestea triumfă, lumea antică, printr'o luptă tăcută, o lipsi de sublimitatea și puritatea sa primitivă. Când Biserica învinse cu adevărat lumea antică și păși la marea sa misiune, care consta în a întrupa noile princpii în viața oamenilor, atunci se văzu, că chiar în modul de a pricepe aceste principii se ivesc deosebiri și aceasta din cauză, că taberile în care se afla împărțită omenirea din punct de vedere intelectual și cultural, nu erau deopotrivă.

Lumea antică era în chip marcant împărțită în două părți. Aceste părți după poziția lor geografică, erau Răsăritul și Apusul, iar din punct de vedere etnografic, purtau, după popoarele ce predominau într'ânsele numele de lumea greacă și lumea latină. Viața istorică, ideile și cultura acestor popoare se deosebeau până la extrem. Orientul grecesc, alcătuia imperiul spiritului. Aici în cursul istoriei a predominat munca pașnică a geniului intelectual, s'au ridicat și s'au rezolvit chestiunile cele mai înalte, s'au stabilit formele raporturilor armonice între idee și realitate, între individ și stat. Apusul latin, din contră, era imperiul geniului practic. Mintea, nu așa ageră a poporului roman, era străină de ideile înalte ale elenismului, și viața practică de toate zilele era mai prețioasă pentru dânsa decât cele mai alese filozofeme. Ea era captivată numai de ideia de cucerire și dominațiune asupra întregei lumi, obținută fie chiar prin ajutorul fierului și al focului. [1]).

Dela sine se înțelege, că una și aceiași ideie creștină a trebuit să se înțeleagă și să se desvolte cu totul deosebit în aceste lumi cu totul deosebite. Și în adevăr, în Orient ideia creștină luă o direcțiune deosebită de aceea pe

1. Tu regere imperio populus, Romane, memento.
Haec tibi erunt artes!
Amintește-ți Romane, că a domni peste popoare,
Acesta-i meșteșugul tău!
Iată cum exprimă poetul Virgiliu spiritul național al poporului roman.

care o luă în Apus. Găsind în Orient un teren mult mai propriu, creștinismul se altoi cu ușurință în formele vieții culturale ale lumii eline. De formele cele variate și logic desvoltate ale filozofiei, Biserica se servi pentru a exprima ideile profunde ale Teologiei creștine și chiar forma politică de independență a diferite unități sociale fu așternută în fundamentul constituției administrațiunii Bisericii, care până astăzi se păstrează sub formă de patriarhii și mitropolii independente. Din contră, mintea practică a Apusului latin însăși ideia creștină o pricepu numai din partea accesibilă ei, anume din partea practică. In creștinism ea zări nu ideia măreață despre Dumnezeu-Omul, pentru a căreia lămurire Orientul întrebuință toate puterile geniului său intelectual, ci ideia de unitate, unilateral înțeleasă, în care ea văzu un nou motiv de a tinde la despotismul universal. Acest mod al lumii romane de a pricepe ideia creștină a și dat naștere sistemei papismului, care după natura sa, este o continuare a sistemei de cucerire a Romei antice, în forma sa creștină. Dacă am face o comparațiune între aceste două sisteme, apoi aceasta, mutatis mutandis, ne-ar înfățișa un întreg tablou de tranziții naturale a tradițiilor politicei romane la papism și în Roma creștină s'ar descoperi predominațiunea principiilor, cu care a trăit și de care s'a condus vechea Romă păgână.

E clar că în această pricepere diferită a ideii

creştine se ascunde germenele deosebirii celor două lumi creştine.

Dar deosebirea nu e încă un rău. Din contră, ea este elementul indispensabil pentru o sănătoasă desvoltare istorică. Creştinismul apăru în lume ca o religie universală. Aceasta însă nu însemna, că el trebuia să ridice şi să nimicească individualitatea tuturor popoarelor, lipsindu-le de independenţa lor naţională şi culturală. Din contră, caracterul universal al lui în aceea se şi cuprindea, că el îmbrăţişând omenirea întreagă, e capabil să se alieze, aşa zicând, cu sufletul fiecărui popor şi ne înăbuşând, ci din contră, regenerând şi împrospătând forţele intelectuale ale poporului, prin ajutorul acestor forţe naturale ridică pe fiecare popor către perfecţiune.

Aşa a înţeles această universalitate a creştinismului Orientul, unde creştinismul se acomodă cu condiţiile independenţei naţionale. In această privinţă creştinismul se răspândi aici întocmai aşa, cum se răspândise şi cultura greacă. Către timpul naşterei lui Hristos această cultură, după cum se ştie, cucerise toată lumea, dar o cucerise nu cu scopul de a împila popoarele supuse, ci cu scopul de a da puterilor naturale şi proprii ale acestor popoare posibilitatea de a arunca mai uşor jugul barbarismului şi a se desvolta mai cu succes spre atingerea adevăratei meniri a omului.

In Apusul latin, din contră, caracterul universal al creştinismului, fu luat în înţelesul vechei sisteme romane, care cerea supunere absolută centrului, nega dreptul de independenţă naţională a popoarelor şi tindea spre mult despotism şi absolutism politic contra intereselor politice şi culturale ale naţiunilor. Faţă cu această stare de lucruri deosebirea dintre cele două lumi nu putu să alcătuiască multă vreme o condiţie de desvoltare istorică normală, ci trebui să atragă după sine desbinarea. In adevăr, după cum am văzut, între Răsăritul grecesc şi Apusul latin exista o divergenţă internă, care deveni din ce în ce mai pronunţată, din cauza împrejurării, că cel dintâi era sclavul politic al celui din urmă. Creştinismul, în primele secole ale existenţei sale, pe când ideea fraternităţii universale nu apucase a se întuneca din cauza contactului cu realitatea, reuşise să micşoreze în mod considerabil această divergenţă; dar când Roma creştină, mulţumită unor anumite împrejurări istorice, reînvie din nou spiritul de dominaţiune, care se întrupă în sistemul papismului, atunci acest spirit nu putu să nu atingă simţământul de mândrie naţională a poporului grec, care suferise mult în cursul istoriei şi care se ridică cu energie contra pretenţiunilor despotice ale papismului apusean. Cu cât era mai vie în Orient conştiinţa dreptului de independenţă a diferitelor Biserici, şi cu cât erau mai puternice tendinţele Apusului de a supune toate Bisericile naţionale scaunului papal, cu atât mai repede şi mai inevitabil trebuia să sosească şi desbinarea de-

săvârșită. Și în adevăr, ea nu întârzie a se săvârși, dând o direcțiune cu totul nouă lumii creștine. In anul 1054 cele două Biserici rupseră orce legătură și-și luă fiecare drumul său.

Despărțirea, după cum se vede, s'a făcut din pricina deosebirii de principii și ea, de sigur, putea să aibă de consecință numai aceia ca în fiecare din cele două Biserici desbinate, să se realizeze în totul acel principiu, care nu fusese recunoscut de Biserica opusă. Orientul ortodox rămase în principiile sale ecumenice, stabilite de sinoadele ecumenice, și în realitate curmă desvoltarea sa mai departe, așteptând un timp mai favorabil, când pentru exprimarea ideei ecumenice va deveni iarăși posibilă vocea unanimă a întregei Biserici creștine. Apusul papist din contră, despărțindu-se de Orientul ortodox, izvorul tradițiunii ecumenice, își însuși sie însuși autoritatea care aparținea numai Bisericii întregi. Insă fiindcă era numai o parte a Bisericii și trăia numai cu principiul său particular, ce-l făcuse să se despartă de Biserica ecumenică, Apusul în curând capătă tendința naturală de a considera principiul său particular ca universal și de a da hotărîrilor sale locale un caracter universal. Iată izvorul păcatului fatal al catolicismului papist, care lepădând tradiția universală, puse în locul ei tradiția sa locală, care se formase pe terenul vieții locale romane și începu a o considera pe aceasta obligatorie pentru toată lumea creștină, deși ea, ca un fenomen local, trebuia să aibă numai însemnătate locală, după cum de exemplu, o lege locală, provocată de nevoi locale, nu poate fi aplicată decât în marginile localității, unde se simte nevoie de ea.

Cu toate că pretențiunile Romei erau ilegale și contrare tradițiunii universale, totuși ea, mulțumită împrejurărilor istorice, izbuti până una-alta să obție rezultate strălucite. In scurtă vreme Roma reuși să supună despotismului său tot Apusul, deoarece acesta, fiind de curând întors la creștinism, nu avea conștiință deplină de acele principii ecumenice, care se opuneau pretențiunilor papiste. Pe ruinele Romei imperiale păgâne se ridică ca fenixul din cenușa sa, noua Romă papală, care știu să se folosească de aureola trecutului spre a-și stabili dominațiunea asupra Apusului întreg. Toate popoarele apusene, care mai înainte fusese supuse imperatorului roman, trebuiră acum să se supună papei dela Roma, și după cum împărații romani își trimiteau oarecând legiunile lor să cucerească popoarele nesupuse și să smerească pe cele răsculate, tot așa și papii începură să trimită legiunile ordinelor lor călugărești să cucerească și să supună sieși popoarele independente și creară o armată specială de preoți, care nefiind în nici o legătură cu popoarele, serveau ca instrumente în mânile politicii papale. Și iată se întemeie o nouă împărăție romană — împărăția papilor. Dar dacă vechea împărăție romană își supusese popoarele numai într'un mod exterior, mulțumindu-se nu-

mai cu aceea, că ele recunoșteau autoritatea împăratului și plăteau anumite dări, noua împărăție spirituală nu se mulțumi numai cu atâta, ci puse jugul său și asupra vieții spirituale a popoarelor. Ea nu se mărgini numai la a le supune politicește, ci voi să le răpească și sufletul lor național și în locul lui să insufle un suflet modelat după principiile papismului.

In acest scop Roma papală răpi popoarelor până și limba lor maternă, obligându-le să-și exprime simțămintele lor religioase într'o limbă străină (limba latină), le lipsi de posibiltatea de a ceti Sf. Scriptură în limba lor maternă, punându-le în mână Vulgata latină; le privă de libertate nu numai în sfera politică, ci și în sfera vieții interne a spiritului, încurcând orice conștiință personală în mrejele mărturisirii, transformată în instrument de împilare morală a popoarelor, în interesul susținerei sistemei despotismului papal. Toate aceste măsuri sunt rezultatele logice și inevitabile ale desbinării Apusului latin de creștinismul ecumenic. Lepădând pe acest din urmă și punând în locul lui creștinismul său local, care era departe de a avea caracterul vast și universal al celei dintâi, Roma, natural, trebuia să recurgă la mijloace și măsuri artificiale; pentru a-și susține autoritatea sa, trebuia să înăbușe desvoltarea liberă a vieții naționale, întocmai după cum în viața politică despotul, nesimțindu-se în drept de a deține puterea, se încearcă să o dețină cu ajutorul măsurilor de împilare a libertăților poporului. Insă spiritul omenesc e imposibil de înăbușit, căci cu cât e mai mare împilarea, cu atât mai dezastruos va fi și protestul din partea lui. Proteste singuratice în numele libertății vieții spirituale se iviră de timpuriu în Apus. Dar când se văzu că împilările din partea Romei nu contenesc, atunci furia, care de mult fierbea în sufletul popoarelor apăsate, izbucni în fine ca lava unui vulcan grozav, zguduind tot Apusul.

In poporul german, care se distinge prin o minte critică puternică și o vie conștiință de libertate individuală, se deșteptă spiritul protestului în numele libertății creștine, călcată în picioare de Roma, și așa se săvârși în lumea apuseană acea mare revoluție religioasă, care poartă numele de Reformațiune.

Reformațiunea ne înfățișează a doua fază în procesul de desvoltare istorică a creștinismului, până când el ajunse în starea lui de astăzi. Ținta ei principală era pur și simplu de a scutura jugul papei, de a elibera viața spirituală a poporului de tirania străină și, pe cât posibil, de a restabili creștinismul primitiv așa cum fusese în primele secole. In aceasta se manifestă simțul nobil de dreptate al poporului german, care instinctiv căuta adevăratul creștinism în acea tradiție universală, de care se îndepărtase Roma.

Dar, vai! acest creștinism primitiv era despărțit de reformatori prin multe secole, așa că el numai în mod vag se întrezărea de ochii min-

ţii acestora. Cu toate acestea ei făcură încercarea eroică de a opri în loc cursul istoriei, voind să o reîntoarcă la momentul de unde ea plecase pe calea greşită şi să şteargă de pe paginile ei toate acele secole, care îi despărţea de acel moment. Incercarea a fost eroică, dar şi imposibilă. Insă dacă era imposibil de a întoarce cursul istoriei îndărăt, către primele secole ale creştinismului, totuşi se păru posibil a transporta aceste secole, adică principiile lor de trai şi a le răsădi pe terenul Evului Mediu. Aşa s'a şi făcut şi protestantismul, nu este altceva decât creştinismul primitiv, transplantat pe terenul mocirlos al Evului Mediu. Dela sine se înţelege, că creştinismul, n'a putut să se aclimatizeze în acest teren străin, el nu avea aici tradiţii, fu înăbuşit de neghinele vieţii medievale şi nu putu să trăiască ca un principiu de viaţă dătător, ca cuvântul viu al lui Dumnezeu, ci numai ca un monument istoric, ca o literă moartă a Bibliei. Iată pentru ce protentantismul în realitate ne înfăţişează o sistemă tot atât de scolastică, ca şi catolicismul roman. Ne răzămându-se pe bazele puternice ale tradiţiunii istorice, el se ţine de litera Bibliei, care cu toate acestea nu-l salvează de vermele, care îi roade şi puţinele rădăcini, ce le-ar mai putea avea, adică de raţionalism.

Iată calea istorică pe care lumea creştină a ajuns la starea sa de desbinare din zilele noastre. Iată cum Biserica lui Hristos, una şi nedespărţită, s'a împărţit în trei grupe mari. Dar paralel

cu acest proces istoric extern, a mers şi procesul intern al ideilor teologice, care poate încă şi mai bine să ne lămurească nu numai cauzele fracţionării ideilor creştine, ci ne poate arăta de asemenea şi locul, unde am putea găsi astăzi adevărata sistemă creştină, în toată puritatea sa.

In desvoltarea teologiei se observă, până la un punct oarecare, acelaş proces, pe care îl vedem desfăşurându-se şi în sfera filosofiei. In filosofie noi vedem un fenomen foarte însemnat şi anume că cugetarea omenească în sforţările sale de-a pătrunde adevărul, necontenit trece dela o extremitate la alta, şi întreagă istoria filozofiei nu este altceva, decât istoria trecerei cugetării filosofice dela idealism la materialism şi viceversa. Acest fenomen ne arată foarte bine neputinţa minţei mărginite de a cuprinde adevărul în toată întregimea lui. Adevărul se poate foarte bine compara cu o sferă, şi după cum privind sfera nu putem vedea într'un moment dat decât numai una din feţele sale, şi când voim să vedem şi pe a doua, pierdem din vedere pe cea dintâiu, tot aşa şi adevărul poate fi văzut de ochiul minţii numai din una din părţile sale. Din această cauză, dupăcum soarele poate să lumineze într'un moment dat numai una din feţele globului pământesc, iară ceialaltă rămâne în întunerec, tot aşa şi soarele speculaţiunilor filozofice ne luminează numai una din feţele adevărului; şi dupăcum pe pământ se succed necontenit ziua şi noaptea, tot aşa şi în sfera filozofiei

se succedează necontenit idealismul şi materialismul. Aşa ceva se observă şi în sfera teologiei. Adevărat, aici noi posedăm un nou element, un nou factor, pe care filozofia nu-l posedă; anume posedăm revelaţiunea supranaturală, care a devenit indispensabilă din cauza neputinţei naturale a spiritului omenesc de a cuprinde adevărul numai prin ajutorul propriilor sale puteri.

Dar această neputinţă a minţei omeneşti se resimte chiar şi sub dominaţiunea revelaţiunei şi anume în însuşi raportul revelaţiunei.

Esenţa creştinismului se cuprinde în ideia de răscumpărare.

Acest adevăr universal s'ar părea că trebue să fie cu totul accesibil minţii omeneşti, cu atât mai vârtos că sufletul omenesc, după cunoscuta afirmaţiune a unui mare părinte bisericesc, după însăşi natura sa e creştin şi din acest punct de vedere n'ar fi trebuit să se ivească nici un fel de neînţelegeri. Cu toate acestea, nişte atari neînţelegeri s'au ivit chiar din primele zile ale creştinismului şi de atunci şi până astăzi ele nu încetează a exista. Pe aceste neînţelegeri se şi razămă deosebirele dintre diferitele Biserici creştine. Neînţelegerile s'au ivit în modul următor:

Creştinismul, ca unul ce-şi luase naştere în mijlocul poporului iudeu, natural, trebuia să-şi recruteze pe primii săi adepţi dintre Iudei. La început multora li se părea că el nu e decât o nouă ramură de iudaism, şi de aceea Iudeii, intrând în creştinism, aduceau cu ei vechile lor i-

dei, ceremoniile lor, legea lor, ba chiar şi circumciziunea lor, aşa că în curând se formă părerea, cumcă numai singuri Iudeii pot să fie creştini şi că tot celce ar voi să intre în creştinism, trebue mai întâiu să treacă prin mozaism, primind legea şi circumciziunea. Natural că această părere îngusta în mod considerabil ideea de un creştinism universal şi ameninţa să aplice religiei omenirii pecetea excluzivismului iudaic.

Tendinţa aceasta era cu atât mai periculoasă, cu cât ea pretindea, că se razemă pe autoritatea apostolului Petru şi a celorlalţi apostoli ai circumciziunii. Această tendinţă trebuia înfrântă şi în lupta contra ei intră apostolul neamurilor — Pavel.

Intreaga lui activitate apostolică şi literară avu de ţintă să dovedească că însemnătatea legii lui Moise a trecut, că ea a fost numai o pregătire pentru primirea Noului Testament şi mântuirea se poate dobândi nu prin faptele legii, ci prin credinţă, şi, în fine, că împărăţia lui Hristos nu este împărăţia robiei sub lege, ci împărăţia libertăţii harului.

Prin această argumentaţie şi prin influenţa sa personală, apostolul Pavel sfărâmă tendinţa îngustă a iudaismului, dar învăţătura sa dădu unora motiv de a cădea în altă extremitate. In Biserica creştină începură să intre şi păgâni, pe care între altele îi nelinişteau privirile exclusiviste ale iudaiştilor. De oarece ei nu aveau nici o legătură cu tradiţiunile iudaice, învăţătura a-

postolului Pavel fu cu bucurie primită de dânşii; ei se apucară cu amândouă mânile de ideea de libertate în Biserica creştină; şi de vreme ce în această privinţă nu întâmpinară nici o limită, în curând libertatea aceasta se transformă în desordine: negarea legii lui Moise se transformă în negarea ori şi cărei legi; negarea tradiţiilor şi ceremoniilor Vechiului Testament se transformă în negarea ori şi cărei tradiţii şi ori şi cărui cult, şi în locul principiilor stabilite de Biserică se ivi gnosisul arbitrar, sau raţiunea personală, ca călăuză principală în opera mântuirii. Cu alte cuvinte, partidul creştinilor din păgâni căzu tocmai în extremitatea opusă iudaiştilor, care era cu atât mai funestă, cu cât ea avea pretenţia, că se fundează pe învăţătura apostolului Pavel.

Iată deci că încă în Biserica primară se formară două direcţiuni cunoscute în istorie sub numele de Iudaism şi Gnosticism. Ambele aceste două direcţiuni evident erau greşite, pentrucă înţelegeau unilateral esenţa creştinismului. De aceea pentru a se înlătura posibilitatea de a cădea în extravaganţe, se ivi necesitatea de a se expune din nou esenţa creştinismului, adecă se ivi nevoia de a se da o nouă lămurire ideilor centrale ale creştinismului. Această problemă o luă asupra sa sfântul Ioan, Vulturul Efesului. Problema aceasta, după cum se vede, consta în a aşterne ideile fundamentale ale creştinismului aşa fel, încât prin aceasta să se respingă de o potrivă doctrinile unilaterale şi greşite atât ale Iu-

daiştilor cât şi ale Gnosticilor. Trebuea să se indice în creştinism un astfel de punct, din care plecând, să se poată pur şi simplu, pe cale logică a se desvolta doctrina creştină în toată perfecţiunea sa. Un astfel de punct, de sigur, nu putea fi altul decât dogma centrală şi fundamentală a creştinismului, ideea Dumnezeu-Omului. Avându-se în vedere această dogmă, se înlătura de o potrivă atât iudaismul cât şi gnosticismul. Intruparea Divinităţii fusese provocată de o mare nevoie a omenirii, pe care nu i-o putea satisface nici legea din iudaism, nici gnosis din filozofia păgână. Vrea să zică atât una cât şi celălaltă trebuia să cedeze locul unui nou principiu şi toţi membrii împărăţiei lui Hristos trebueau să plece dela ideea că nimic pământesc nu poate servi de temelie sănătoasă şi suficientă Bisericii lui Hristos, că ea nu se poate răzăma şi nici nu se razămă decât numai pe ideea Dumnezeu-Omului, că ideea aceasta este expresia dragostei supreme şi prin urmare de principiu în viaţa creştină nu poate servi nici legea, nici gnosis, ci numai *dragostea*, dragostea ca sinteză a legei şi libertăţii. Şi în adevăr, aceste două concepţiuni alcătuesc ideile principale atât în Evanghelia, cât şi în epistolele sfântului Ioan. Ele sunt expresia cea mai fidelă a esenţei întregului creştinism. Doctrina apostolului Ioan a devenit normă în desvoltarea teologiei creştine şi orice abatere dela dânsa este în acelaşi timp o abatere dela adevăr. Ea fu aşternută, după cum se ştie, în fundamentul întregei desvoltări dogmatice ulteri-

oare a Bisericii ecumenice. In toate împrejurările grele Biserica necontenit s'a adăpat din această doctrină, opunând-o tuturor rătăcirilor şi doctrinelor greşite.

In timpul disputelor dogmatice din secolul IV şi cele următoare, ea în sinoadele ecumenice a desvoltat în toată plenitudinea sa ideea Dumnezeu-Omului şi şi-a formulat doctrina sa în simbolul credinţei şi în confesiunile ortodoxe. De aceea Biserica în periodul sinoadelor ecumenice ne înfăţişează ortodoxia adevărată, perfect desvoltată şi perfect stabilită.

Astfel, deja în primele secole ne întâlnim cu două priviri unilaterale şi o privire perfectă asupra adevărului creştin.

Dacă acum ne vom arunca privirile noastre asupra confesiunilor principale de astăzi, vom vedea, că fiecare din ele ne reprezintă una din aceste trei priviri antice. Să luăm de ex. catolicismul roman. El s'a desvoltat în mijlocul unui popor, care după cum am văzut, era puţin dispus a se ocupa cu idei abbstracte înalte. Chestiunile înalte referitoare la Dumnezeu-Omul, care preocupau Biserica de răsărit, îi erau aproape inaccesibile şi puţin se interesa de ele. In schimb însă, el se ocupa cu multă plăcere de partea externă a vieţii bisericeşti, cu partea legislativă şi ceremonială a Bisericii. Din această pricină, în Biserica romană într'un mod cu totul natural se născu un extrem devotament către lege şi cult, şi astfel acolo religia harului şi a liber-

tăţii fu închisă în ramele înguste ale unui codice bisericesc şi faptelor pietăţii externe li se dete curat aceeaşi însemnătate ca şi în Vechiul Testament, punând toată puterea de răscumpărare în faptele pietăţii externe, aşa că executarea mecanică a acestora căpătă însemnătatea de putere răscumpărătoare.

Mai mult încă, de îndată ce Biserica romană luă această direcţie, ea căută să meargă până în capăt şi aşa dânsa se încercă să întemeeze o teocraţie asemenea celei din Vechiul Testament, însă universală. In acest caz însăşi Impărăţia lui Hristos trebue să-şi piarză caracterul său spiritual. In locul lui Mesia cel spiritual, împărăţia căruia nu este din lumea aceasta, în conştiinţa Bisericii romane apăru ideea îngustă a Iudaismului despre un Mesia cuceritor, care avea să restabilească împărăţia lui Israel şi să-şi întindă stăpânirea sa peste tot pământul. Dela sine se înţelege, că în astfel de împărăţie a lui Hristos trebuia să existe un organ văzut al puterii politice şi erarhice a lui Mesia, trebuia să fie un cap văzut al teocraţiei creştine, învestit cu toată puterea lui Mesia cuceritorul. Şi iată pe o cale cu totul naturală şi prin o necesitate logică se ivi ideea de un locţiitor al lui Hristos pe pământ, ideea de papism. Apostolul Petru începu să fie socotit ca întemeietor al acestei teocraţii, se creă legenda că el ar fi fost episcop în Roma douăzeci şi cinci de ani, se răstălmăci întâietatea sa între

apostoli drept primăție, și așa se creă sistema catolicismului roman cu papa în frunte.

E clar, deci, că catolicismul roman este întruparea unei idei unilaterale despre creștinism. El nu e altceva decât un Iudaism perfect desvoltat, în care Creștinismul e înțeles numai dintr'o parte, iar cealaltă parte a lui e omisă cu totul. Se înțelege că această stare de lucruri putu să dureze numai până atunci, până când conștiința religioasă se desvoltase într'atâta, încât să nu se mulțumească cu o sistemă superficială, până când ea nu pricepea ceracterul unilateral al acestei sisteme și nu cerea din nou adevărul creștin în toată plenitudinea sa.

Iudaismul Bisericii romane își ajunsese apogeul său în Evul Mediu, când litera legii amenința să înăbușe cu totul spiritul. Dar acest spirit impilat ridică un energic protest contra jugului impus conștiinței eliberate de creștinism. In numele cui însă se ridică acest protest? De sigur că tot în numele libertății conștiinței și a harului, în numele cărora protestase și apostolul Pavel contra vechiului iudaism. Și în adevăr, noi vedem că protestantismul nu este numai un protest contra Iudaismului din Biserica romană ci este în același timp și un protest în numele libertății conștiinței și a harului, care protest se razămă pe învățătura apostolului Pavel. Toată argumentarea protestantismului în lupta sa cu catolicismul roman se fondează pe această doctrină. Contra sistemei romane necontenit se o-

pune învățătura apostolului Pavel despre justificarea prin credință. Dar ca protest furtunos contra Iudaismului roman, protestantismul n'a putut să se țină mult timp în limetele învățăturei apostolului neamurilor, ci căzu în extremitatea opusă iudaismului, adică în gnosticism. Protestantismul, după ideea sa, este tot vechiul gnosticism, însă îmbrăcat în nouă formă. El, ca și vechiul gnosticism, pleacă dela învățătura apostolului Pavel rău înțeleasă, neagă faptele legei în numele credinței, leapădă tradiția în numele libertății rațiunei și, ca și acela, în locul autorității Bisericii, pune libertatea nemărginită a cugetării, ca normă unică în viața religioasă.

Astfel, Bisericile, care există astăzi în lumea creștină, ne prezintă cele trei priviri deosebite, atât de bine semnalate în istorie. Catolicismul roman este sistema iudaismului creștin și poartă toate semnele particulare ale acestei direcțiuni teologice unilaterale. Protestantismul, ca extremitate cu totul opusă, este sistema gnosticismului creștin și, ca și acela, neagă ori și ce lege în viața religioasă morală și, mai presus de autoritatea Bisericii, pune rațiunea personală.

Dacă vom continua mai departe a defini și sistema ortodoxă, logica istoriei și a faptelor ne va sili să conchidem, că această Biserică pleacă dela învățătura apostolului Ioan. Ea, după privirile sale, este depositara ideei despre Dumnezeu-Omul și despre iubire, exprimată de acest apostol și în sinoadele ecumenice, ridicată la gra-

dul de sistemă dogmatică. De aceea ortodoxia, fiind expresia creştinismului prefect, se raportă de o potrivă în mod negativ atât către catolicismul papist cât şi către protestantismul german, care înţeleg adevărul creştin unilateral şi prin urmare greşit.

Iată deci în ce raport stă creştinismul apusean cu ortodoxia noastră. Catolicismul roman şi protestantismul privesc creştinismul din două părţi cu totul opuse, ceeace face imposibilă împăcarea între aceste două sisteme. Dar esenţa creştinismului, lucru care singur poate servi de bază Bisericii şi de tărie credinţelor ei seculare, adecă ideea Dumnezeu-Omului cu realizarea sa practică în iubire, e cu totul străină acestor două sisteme, şi deaceea ele nu practică adevărul creştin, care trebue să regenereze omenirea şi să înobileze puterile ei culturale, ca prin ajutorul acestora să o conducă către perfecţiune. Din contră, ca sisteme unilaterale, ele, în desvoltarea lor, nu numai că nu vor ajunge să descopere toate comorile ascunse în creştinism şi menite să înalţe viaţa religioasă şi morală a omenirii, ci se pun în contrazicere cu progresul în sfera cugetării şi conduc la decadenţa vieţii morale şi religioase. Spre confirmarea celor zise, viaţa şi starea actuală a creştinismului apusean ne dau o mulţime de dovezi.

II.

Cele două sisteme confesionale ale lumii apusene, ca unele ce nu exprimă adevărul creştin întreg, ci-l înţeleg unilateral, s'au pus prin aceasta în raporturi false cu cele două manifestări esenţiale ale vieţii omeneşti — cu *ştiinţa* şi cu *statul*. Creştinismul n'a apărut pe pământ în scopul de a împila sau de a nega aceste două importante şi indispensabile funcţiuni ale vieţii omeneşti, ci ca să elibereze pe om din robia patimilor lui josnice, care împilau lumea antică, şi prin asta să dea un nou ajutor puterilor superioare ale spiritului omenesc, ca să poată ajunge, prin ajutorul ştiinţei, la contemplarea deplină a adevărului, iar prin ajutorul desvoltării vieţii de stat să poată ajunge o aşa formă de viaţă socială, care să fie o vrednică expresie a împărăţiei lui Dumnezeu pe pământ. Dar vădit lucru, că acestea sunt posibile numai atunci când se pricepe creştinismul în întregimea esenţei lui, sunt posibile numai în acea Biserică, care întrupează în sine adevărul creştin întreg, iar nu pleacă dintr'o concepţiune unilaterală şi deci greşită despre dânsul. De aceea, ambele sisteme confesio-

nale apusene nu pot să stea în raporturi normale cu știința și cu statul, și în adevăr, raporturile sunt caracterizate astăzi destul de bine prin fenomenele, ce vădesc lămurit defectele interne ale acestor sisteme.

Catolicismul papist, luând creștinismul din partea lui exterioară, rituală, și pricepându-l ca o organizațiune externă, care trebue să unească toată omenirea sub o singură lege ierarhică, cea a papismului, împilează prin aceasta viața spirituală a omului. Spiritul omenesc, după natura sa, este liber, iar sistema papismului, nu se întemeiază decât pe împilarea externă; pentru ea sunt primejdioase toate mișcările spiritului omenesc care ies de sub controlul său și de aceea sistema aceasta prin forța lucrului, pune la bănuială orice manifestare a vieții spirituale libere.

Pentru a mărgini această libertate, Biserica romană pune tot felul de piedici desvoltării vieții spirituale libere, se silește s'o strângă în ramele unui ritual mort, răpește poporului până și organul firesc al vieții spirituale — limba maternă, și în locul ei introduce în mod silit o limbă moartă — limba latină. Dela sine se înțelege, că o astfel de sistemă nu poate fi favorabilă științei, care nu poate trăi decât cu condiția libertății spiritului omenesc [1]). Și iată, tocmai împotriva

1) Asta de sigur, nu înseamnă, că noi am nega existența științei în lumea romano-catolică. Din contră, noi recunoaștem toată însemnătatea sa mondială; dar afirmăm numai că această știință în cea mai mare parte a crescut cu totul sub alte influențe, ca.

acestei robii spirituale s'a ridicat poporul german, care a dat naștere reformațiunii. Din acest punct de vedere protestantismul a adus mari servicii omenirii apusene. El a eliberat conștiința de împilare externă, a proclamat libertatea vieții spirituale și a redat popoarelor dreptul de a se servi de limba lor maternă. Știința a găsit într'însul nu numai un protector, ci și un puternic stimulent. Și în adevăr, îndată ce protestantismul a proclamat libertatea vieții spirituale, spiritul omenesc par'că s'a deșteptat dintr'un somn secular, a aruncat depe sine cătușele scolasticei și viața intelectuală a început să clocotească. In toate ramurile de știință s'a început o activitate febrilă și în scurt timp s'au obținut rezultate care sub dominațiunea catolicismului roman nici de cugetat nu se puteau. Dar și aici se ivi curând un mare defect. Protestantismul a proclamat libertatea spiritului; libertatea însă presupune anumite legi, fără de care ea se transformă în desordine, în anarhie.

Trebuea o anumită normă, căreia spiritul omenesc să se conformeze necontenit în activitatea sa. Și tocmai această nouă normă lipsea protestantismului. Desbinându-se de catolicismul roman, el odată cu asta, a părăsit cu totul creștinismul istoric; fiind pur și simplu un pro-

de exemplu, sub influența clasicismului în veacul renașterei, și în genere în cele mai bune manifestări ale ei a mers în desacord cu sistema strictă a romano-catolicismului, cum ne probează aceasta perfect de bine istoria vestitului *Index* al scrierilor oprite.

test şi o negare, el nu avea nici o tradiţie; n'avea acel sens colectiv, care format fiind în curs de veacuri de viaţa istorică, serveşte de normă şi pentru desvoltarea mai departe. In cazul acesta era un fenomen cu totul firesc, ca libertatea spiritului în protestantism să se transforme în anarhie. Adevărat, ne-având tradiţiuni, protestantismul a vrut să-şi găsească o normă în litera Bibliei; dar vai! Biblia, ca o carte lipsită de tâlcuirea Bisericii ecumenice, a devenit o jucărie în mâna raţiunei personale, şi fiecare introduce întrânsa conţinutul ce i-l insuflă raţiunea personală. Din această cauză în protestantism teologia plecă repede pe povârnişul alunecos al raţionalismului; ne fiind înfrânată de tradiţie, ca consens al Bisericii ecumenice ea îşi pierdu echilibrul şi astăzi vedem că toată teologia protestantă se rostogoleşte cu precipitare în prăpastia raţionalismului. Indată ce cugetarea protestantă se ridică deasupra limitelor pietăţii elementare, ea intră numai decât în atmosfera rece a raţionalismului. De acest viţiu fatal al protestantismului şi-au dat seama primii leaderi ai reformei, şi chiar depe atuncea s'au întocmit diferite formule confesionale, care trebuiau să servească de normă şi de criteriu pentru Teologie. Dar de îndată ce s'a proclamat libertatea deplină pentru raţiunea individuală aceste formule nu mai erau decât nişte stăvilare slabe de hârtie, şi de sigur nu lor li era dat să împedece şuvoiul puternic al raţiunii scăpate din orice frâu. Astfel, dacă ca-

tolicismul roman păcătueşte împotriva spiritului creştinismului prin aceea, că împilează şi încătuşează viaţa spirituală, apoi protestantismul păcătueşte prin aceea, că dând acesteia libertate, nu-i dă în acelaş timp şi o normă cu autoritate pentru manifestarea şi desvoltarea sa. Şi rezultatele la urma urmelor sunt aceleaşi, căci şi unul şi altul din aceste două raporturi duce la descompunerea vieţii spirituale, la descompunerea vieţii religioase morale. Catolicismul roman, negreşit izbuteşte în cele mai multe cazuri în împilarea spiritului prin ajutorul jugului legii; dar adesea necesitatea simţită de libetrate a spiritului îl face să nu mai poată suferi acest jug, caută să se debaraseze de el, şi atunci intră în nişte raporturi aşa de sălbatice nu numai cu Biserica romană, ci chiar şi cu tot ce-i creştinesc, care nu se întâlnesc nici la popoarele necreştine. Se ştie, că tocmai din sinul Bisericii romane au eşit cei mai cumpliţi duşmani ai creştinismului, cum a fost, de pildă, Voltaire, care a fost chiar elev al şcoalei iezuiţilor. Acele simţăminte de ură şi dispreţ către creştinism prin care s'a distins acest arhinecredincios, au fost sădite în el tocmai de raportul falş al Bisericii romane către drepturile naturale ale spiritului omenesc şi către sfera de manifestare a lui — către ştiinţă.

De aceea, ambele sisteme ale creştinismului apusean ne înfăţişează o garanţie foarte slabă pentru echilibrul dintre credinţă şi ştiinţă şi raţionalismul, deşi sub alte condiţiuni, este tot atât

de bine favorizat pe terenul romano-catolicismului ca și pe cel protestant. Germania protestantă este roasă de raționalismul, ce se furișează în operile așa zise „critice“ ale teologiei germane; Francia catolică la rândul ei a produs și a desvoltat școli întregi de tăgăduitori desăvârșiți ai creștinismului; care școli sub diverse forme și numiri există și înfloresc și astăzi. Ba încă pe terenul romano-catolic raționalismul atinge un așa grad de negare și de sacrilegiu sălbatec, care nu-și găsește pereche în țările protestante. In adevăr, numai pe terenul romano-catolic a fost cu putință o astfel de necredință disperată care dă naștere, de pildă, la astfel de gazete, cum e: *„Ni Dieu, --ni Maître“* (nici Dumnezeu, nici stăpân), sau la astfel de societăți, ca *„Societatea Antiteistică“* din Paris, care și-a pus de scop sălbatec să desrădăcineze până și cuvântul Dumnezeu din toate limbile din lume!

Astfel extremitățile se ating. Dacă protestantismul prin desvoltarea succesivă și consecventă a gnosisului său duce la un raționalism extrem, la ușa căruia bate cea mai desăvârșită necredință, apoi tot la acest rezultat duce și catolicismul roman, stârnind cel mai puternic protest contra impilațiunii, care este proprie acestei sisteme și care strâmtorează viața conștiinței și a spiritului.

Rezultatul acesta, negreșit, e trist și paralizează însăși menirea și scopul creștinismului. Căci acest din urmă a fost dat omenirii, ca cea

mai înaltă revelațiune a adevărului, ca o nouă și puternică pârghie în desvoltarea puterilor sufletești ale omului, pentru ca să poată atinge culmile adevăratei științi. Sistemele apusene însă, înfățișând creștinismul în chip falș, revoltă spiritul omenesc împotriva acestui isvor de lumină și de adevăr și prin asta împiedică atingerea scopului și menirii omului — desăvârșirea sa morală și intelectuală.

Această unilateralitate fatală a sistemelor confesionale ale creștinismului apusean se arată încă și mai lămurit în raporturile lor cu statul. Creștinismul, negreșit, are tendința să întemeieze împărăția lui Dumnezeu pe pământ și în acest scop propovăduește niște idei, realizarea cărora trebuie să ducă la perfecționarea formelor de societate omenească. Prin ideile sale de libertate, de egalitate și de frăție el a săvârșit o schimbare foarte mare în raporturile sociale. Ridicând sus importanța persoanei omului el a desființat robia, a consfințit drepturile femeii și ale copiilor, a ușurat jugul statului ce apăsa asupra persoanei, și în ființa lui se cuprind încă germenii unei astfel de forme de viață socială și a unor astfel de raporturi sociale, care să fie o demnă expresie a împărăției lui Dumnezeu pe pământ.

Catolicismul roman plecând dela această idee, tinde tocmai la întemeerea unei împărății universale, tinde la întemeerea acelei *Civitas Dei*, care să unească toată omenirea intr'un organism bisericesc cu un singur cap. Dar întru cât

el pricepe creştinismul unilateral, această tendinţă firească şi legitimă a creştinismului a degenerat într'o tiranie crudă, împotriva căreea se revoltă simţul naţional. Pricepând creştinismul ca o nouă teocraţie politică, asemenea celei a vechiului Testament, catolicismul Roman la activitatea sa unificatoare n'a păşit în calitate de Biserică, ci în calitate de stat, de imperiu puternic, care ar fi având dreptul să înghită toate popoarele şi statele.

Se înţelege că din pricina acestei tendinţe el a trebuit să se ciocnească cu simţul natural de conservare a diferitelor state, care s'au crezut datoare să-şi apere independenţa lor. Dar catolicismul roman, odată intrat pe drumul greşit al cuceririlor şi absolutismului, nu s'a mai oprit în faţa nici unei piedici şi prin gura papei Grigorie VII, care a fost cel mai sincer reprezentant al său, şi-a exprimat ideia, că diferitele state sunt produsul nedreptăţei şi al păgânismului, că stăpânirea domnitorilor laici n'are nici o sancţiune divină, că domnitorii lumeşti îşi datoresc stăpânirea şi puterea lor sâlniciilor, banditismului şi ajutorului dela cel viclean, că singurul suveran, a cărei putere vine dela Dumnezeu, este papa. In una din epistolele sale, el, între altele, se exprimă astfel despre puterea domnitorilor lumeşti: „Cui nu-i este cunoscut că regii şi principii au primit puterea lor dela aceia, cari cunoscând pe Dumnezeu, şi-au însuşit domnia asupra semenilor lor prin ajutorul trufiei, jafului, trădărei, uciderilor şi în fine prin ajutorul aproape a orice fel de crimă, prin ajutorul stăpânitorului lumei acesteia — a diavolului împinşi fiind de oarba lăcomie şi de o nesăţioasă iubire de avuţie“ [1]). Şi cuvintele acestea nici într'un caz nu pot fi socotite drept rezultatul unei indignări momentane a papei împotriva principilor nesupuşi şi neascultători, ci ele exprimă tocmai principiul raporturilor catolicismului roman către statul laic, şi acest principiu ascuns fiind în sânul sistemului acestei confesiuni, este gata să se manifeste totdeauna, ori de câte ori se prezintă împrejurări favorabile pentru asta. In el zace germenile şi justificarea acelui monstru straşnic şi potrivnic statului, care se numeşte astăzi socialism; ba, putem zice, că el este însuşi socialismul şi anume acel socialism, care acum duce o luptă disperată cu statul în numele unei idei oarecare obscure de înfrăţire universală a omenirei. Ci aceia ce-i încă şi mai vrednic de luat în seamă e că socialismul cel mai modern, în argumentaţia sa se serveşte aproape de aceleaşi dovezi, pe care le înşiră şi papa Grigorie al VII. In literatura socialistă necontenit întâlnim ideia exprimată de acest papă, că statele îşi datoresc origina lor hoţiei şi banditismului, că însuşi proprietatea, adecă fundamentul statului, este un furt.

Având în vedere aceste principii fundamen-

1) Epist. VIII, 21 ad Herimannum (1081). Herzog, R. Enc. Bd. VII, pag. 571, Art. Kirche.

tale ale catolicismului roman, statul negreșit că nu se poate împăca, nici duce casă cu el. Chiar instinctul de conservare îl face, fără să vrea, să fie necontenit în poziție de apărare contra pretențiilor acestei sisteme bisericești și să mărginească influența ei directă asupra vieții sociale și de stat. Dar fiindcă cu toate acestea catolicismul roman după însăși natura sa nu poate renunța la aceste pretenții, de aci rezultă inevitabil ciocniri între Biserică și stat. Istoria acestor conflicte este foarte lungă și se începe aproape odată cu încolțirea ideei sistemei papale; dar faza ei cea mai interesantă se desfășură sub ochii noștri, în zilele noastre. In trecut lupta se da între domnitor și papă, având adesea un caracter personal; astăzi însă această luptă a trecut pe terenul principiilor. Dacă în trecut, de pildă, s'a luptat *Henric IV cu Grigorie VII,* astăzi se luptă așa numita *cultură* împotriva *clericalismului,* adecă principiul vieții de stat cu principiul vieții bisericești. Fenomenul acesta fără doar și poate e trist, dar el nu-i decât o urmare firească a politicei catolicismului roman. Aci e remarcabil cu deosebire faptul, că lupta aceasta se ridică nu numai din sinurile statelor, care după principiile lor naționale și confesionale sunt dușmane catolicismului, ci chiar în statele catolice. Cu clericalismul roman este nevoită să se lupte nu numai protestanta Germanie, ci și Franța catolică, Italia catolică, Belgia catolică, România ortodoxă, etc. Biserica romană nu se împacă nici

cu o formă de guvernământ, nici cu Germania constituțională, nici cu Franța republicană. Și aceasta-i ușor de priceput; — pentrucă principiul papismului excluzând statul, exclude și toate formele lui, recunoscând numai teocrația cotropitoare. Din această cauză toată cultura modernă ia un caracter anticatolic; ea caută sprijine în stat, care la rândul său caută să se razeme pe cultură în lupta sa contra vrășmașului comun. Rezultatele sunt extrem de triste. Luptându-se cu catolicismul roman, care se dă cu orgoliu drept singurul reprezentant adevărat al creștinismului, statul și cultura dela dușmanul lor nemijlocit își trec ura și asupra creștinismului, și astfel distrug chiar rădăcina, din care a răsărit și s'a desvoltat toată civilizația europeană. Așa Franța republicană găsindu-și un dușman neîmpăcat în Biserica romană, a început împotriva acestia o luptă disperată și această luptă mărindu-se din ce în ce mai mult, acum, după cum se vede, ia un caracter nu numai anticatolic, ci și anticreștin. Guvernul republican s'a hotărât să secularizeze cu totul poporul francez. In acest scop el nu numai că a luat școala din mânile clerului, ci a isgonit și orice studiu religios dintr'însa, ștergând până și din gramatică toate acele exemple, în care se făcea amintire de religie și de creștinism.

Dar dacă în ceace privește raporturile cu statul, catolicismul roman ajunge la rezultate triste, nu sunt mai îmbucurătoare nici rezultate-

le la care ajunge, cu privire la aceste raporturi, şi protestantismul, deşi pe o cale cu totul opusă. In desvoltarea vieţii de stat lucrează legile naturale ale luptei pentru existenţă; lăsată în voea sa, aceasta manifestă tendinţa statornică de a se organiza în nişte forme, care nu corespund deloc cu ideia supremă de dreptate. Adevărul acesta îl dovedeşte întreaga istorie a vieţii de stat din lumea anticreştină, când aceasta era întruparea celei mai grosolane nedreptăţi. Creştinismul cu măreţele sale idei de libertate, de egalitate, şi de frăţie, apăru ca o normă sfântă căreia trebuea să se conformeze viaţa de stat. Intruparea acestei norme este biserica, care totdeauna trebuie să fie atât de liberă şi neatârnată, încât glasul ei să poată avea greutate şi importanţă în viaţa socială de stat, şi tocmai această independenţă n'o are Biserica în protestantism. Perzându-şi integritatea organizaţiei sale prin negarea desăvârşită a principiului ierarhic, ea s'a fracţionat şi uşor a căzut pradă statului. Statul a înghiţit Biserica şi aceasta din urmă în loc să fie povăţuitoarea statului, a devenit sclava lui şi instrument orb al scopurilor sale politice. Astfel ceace de mult urmăreţse statul prin lupta sa cu Biserica, în ţările catolice, adecă înlăturarea ori şi cărui control din partea principiului creştin, aceea el posedă de mult în ţările protestante. Şi rezultatul ce se obţine e acelaş. Statul tinde la o deplină secularizare a sa; sub pretext că vrea să stabilească egalitatea diferitelor secte şi comunităţi mărunte, el isgoneşte din instituţiile sale mai ales din şcoale, ori ce religie şi chiar creştinismul întreg, mărginindu-l în localurile adunărilor pentru cult şi în şcolile duminicale. In Statele-Unite ale Americei de Nord, care sunt vestite prin mulţimea sectelor religioase, această sistemă, aşa numită „nesectară", şi-a atins deplina sa desvoltare şi realizare, şi-a atins deplina sa desvoltare şi realizare. Şcoala este cu totul secularizată; din ea s'a exclus toate obiectele religioase, deşi influenţa religioasă-morală sănătoasă a familiei în acest popor încă tânăr şi plin de vigoare, mergând mână în mână cu şcoala duminicală bine organizată, paralizează în mod considerabil influenţa dăunătoare a acestei sisteme.

Astfel atât catolicismul roman, cât şi protestantismul duc, la urma urmelor, la acelaş rezultat, şi anume la surparea creştinismului, însă pe căi opuse. Şi cum creştinismul este temelia întregei noastre civilizaţii, înseamnă că aceste două sisteme confesionale duc şi la surparea acestei civilizaţii. Timpurile noastre din nenorocire, ne înfăţişează o mulţime de date, care ne confirmă cu prisosinţă acest trist adevăr.

Nimeni nu va tăgădui adevărul, că creştinismul apusean a îndeplinit un mare rol civilizator pentru omenire. El a creat întreagă acea cultură apuseană de fructele căreia ne folosim şi noi. Şi nu numai creştinismul întreg, la un loc luat, a făurit acea cultură, ci şi fiecare din cele două sisteme apusene. Biserica romană este cea din-

tâiu, care a aruncat semințele civilizației printre popoarele semibarbare ale Apusului, le-a convertit la creștinism și a îndulcit prin influența sa moravurile lor barbare; din acest punct de vedere meritele istorice neîndoielnice aparțin chiar și sistemei papismului, pentrucă în vremea când dominau în viața socială din apus principiile medievale cele grosolane și barbare, acestea nu puteau fi mărginite decât de atotputernicia papismului. Protestantismul de asemenea are dreptul la recunoștința omenirii, pentrucă el a sfărâmat cătușele, aruncate asupra conștiinței de despotismul papismului, care-și uitase menirea sa, dând un mare imbold desvoltării minții și cugetării. Dar aceste influențe binefăcătoare aparțin acestor sisteme confesionale numai întru atât, întru cât ele exprimau o parte din adevărul creștin. Și fiindcă ele nu exprimau întreg acest adevăr, ci unilateral, de aceea și-au epuizat curând conținutul lor. Noi vedem foarte bine cum catolicismul roman degenerează astăzi văzând cu ochii în o doctrină politică. Principiile interne, care-l însuflețeau, au slăbit. El nu mai are în sine atâta putere morală, încât să unească la un loc popoarele ce intră în alcătuirea lui prin simțemântul intern al unității religioase. Popoarele romano-catolice au devenit atât de indiferente către scaunul papei dela Roma, încât acest din urmă îndeșert strigă și cere dela ele ajutor material contra atentatelor la drepturile sale, care amenință însăși existența papismului. Autoritatea morală a papismului a slăbit atât de mult, încât însuși papa personal este expus necontenit la atacuri și ofense chiar în cetatea sa eternă și vestitul *Index* al cărților oprite nu servește decât a face ca cărțile înșirate întrânsul să fie cele mai populare și mai la modă. Necredința din clasele înalte și superstiția tot atât de dăunătoare, din clasele de jos fac ca creștinismul din lumea catolică să fie foarte dubios.

Dar epuizându-se în interior, catolicismul, ca sistemă, tot își mai păstrează aoreola sa, ba mai mult încă, în timpul de față se pare că desfășură o activitate chiar mai mare decât în trecut, însă nu ca o forță religioasă, ci politică. Fanatismul religios din el a degenerat în fanatism politic și de rasă. Pentru compensarea săcătuirii sale lăuntrice, el tinde să se întindă în afară. Astăzi el desfășură o propagandă întinsă printre ortodocși, nădăjduind că poate religiositatea sănătoasă a acestora ar putea să-i redea o nouă putere de viață; dar mijloacele întrebuințate în acest scop n'au nimic comun cu ale unei misii religioase, întrebuințându-se intrigile și demonstrațiile zgomotoase; utilizându-se nu numai mijloacele permise, ci chiar și cele mai sacrilege.

Dar degenerarea principiului religios-moral se observă și în protestantism. Catolicismul roman, cheltuindu-și puterea sa de viață și pierzându-și din această pricină influența asupra claselor sociale înalte, are totuși de partea sa tradiția ceremonială, care-și păstrează influența sa asu-

pra maselor populare. Protestantismul însă, lepădând ceremoniile și concentrând toată viața religioasă bisericească în speculațiunea individuală, a devenit o biserică numai a claselor culte teologice. Masa poporului în protestantism este lăsată de capul ei; și întru cât ei nu-i sunt accesibile speculațiunile înalte teologice, ea de fapt este lăsată afară de curtea bisericii și din comoara cea bogată a creștinismului i se aruncă abea fărămituri sărăcăcioase și seci, sub formă de predici, adesea lipsite de viață. Au doară poate o predică rece, să înlocuiască vreodată dumnezeeștile slujbe bisericești, sau înfricoșata taină a euharistiei, în care ființa omenească comunică cu cerul? In țările protestante bisericile au ajuns apanajul claselor sociale înalte și privilegiate, au ajuns un fel de localuri de întrunire pentru distracții duminicale, cu bănci și jețuri scumpe, unde săracul nu poate intra.

Așa dară ambele sisteme ale creștinismului apusean nu răspund la nevoile vitale ale vieții religioase-morale. Din pricina asta scade în societate însuși principiul religios-moral și influența bisericii asupra maselor poporului slăbește din ce în ce. Ba în protestantism se fac chiar încercări de a se justifica teoreticește această stare de lucruri. Astfel, după părerea unora Biserica, ca reprezentantă a pricipiului religios-moral, este numai un fenomen temporal. Mai curând sau mai târziu va veni vremea, când însuși statul va lua asupra sa rolul de educator al societății și atunci

Biserica își va perde rezonul de a mai exista. Această teorie fantastică începe a se aplica în Apus. Odată cu slăbirea însemnătății religioase-morale a Bisericii, statul începe a lua asupra-și acele probleme, care aparținuse Bisericii. Până acum statul, într'o măsură sau alta, se afla în dependență de principiul reprezentat de Biserică, mai mult sau mai puțin s'a conformat cu el, și în lucrările sale legislative a ținut seamă și de legiuirile Bisericii.

Acum statul se emancipează repede de influența Bisericii și începe a privi la aceasta ca la un principiu dușmănos, ca la „Clericalism". Dar emancipându-se de principiul Bisericii, statul se întoarnă la vechile principii ale vieții de stat, iar aceste principii sunt tot atât de contrare principiilor bisericești, pe cât principiile păgâne sunt contrare celor creștine. Cu alte cuvinte, emancipându-se de principiile bisericești și creștine, Statul cade sub influența principiilor păgâne, și reînvierea acestor principii în statul modern o poate nega numai acela, care are ochi numai ca să nu vadă.

In adevăr, una din cele mai mari binefaceri ale creștinismului a fost aceea, că el a proclamat libertatea persoanei omului, a liberat-o din sclavia despotismului Statului, care a apăsat-o atâta vreme în păgânism, și a făcut-o prețioasă în sine însăși independent de considerațiuni economice și de stat. Dar oare statul modern pune el în practică această idee măreață a creștinismului?

Vai! din acest punct de vedere el a făcut un pas înapoi chiar față de statul medieval. Mulțumită slăbirii principiului de frăție printre popoarele moderne, în statul modern s'a desvoltat un militarism așa de grozav, pe care nu l-a cunoscut nici lumea păgână, și acestui Moloh i se aduce jertfă aproape în întregime persoana omului. In aceasta se manifestă bine de tot reînvierea păgânismului pe terenul culturei moderne. Și apoi oare nu acelaș principiu păgân se manifestă și în toată politica de astăzi? Aceasta în întregime se fundează pe un egoism strigător la cer, dus la extrem. Pentru violarea închipuită a unor drepturi obținute cu sila, statele moderne sunt gata să jertfească cu milioanele banii munciți de popor și sute de mii de vieți omenești.

După aceea un alt fruct al creștinismului este restabilirea sfințeniei căsătoriei. Lumea păgână s'a descompus din pricina decăderii principiilor vieții familiare fără tăria cărora e imposibilă întărirea organismului statului. Biserica a introdus un nou principiu în viața familiară, ridicând căsătoria dela gradul de simplu act al plăcerilor animale, la gradul de taină sfântă și declarând această legătură indistructibilă, adică care nu se poate desface decât numai în caz de adulter al uneia din părți. Prin această mare instituție societatea s'a reînoit, omenirea descompusă reînvie pentru o nouă viață. Acum odată cu slăbirea principiilor religioase-morale, în societatea apuseană păgânismul își reia drepturile

sale și în acest domeniu. Se știe, că cele mai multe din statele apusene și după ele și statul nostru, au privat căsătoria de însemnătatea sa bisericească ca taină, au declarat-o din nou ca act civil și încet încet lărgesc tot mai mult libertatea divorțurilor, introducând astfel poligamia, se înțelege o poligamie succesivă, deoarece poligamia simultană, ca una ce aparține barbarismului e potrivnică simțului cult...

Scoțând familia de sub influența Bisericii, statul modern firește tinde să scoată de sub influența ei și rodul legăturilor conjugale — copiii. In acest scop Biserica este îndepărtată dela instrucția și educația copiilor, școala se laicizează și educația religioasă-morală e înlocuită prin cea laică. Și aici deasemenea se arată reînvierea păgânismului. Educația capătă un caracter păgân. Educația creștină are de scop a cultiva și desvolta din om o personalitate morală independent de alte calcule, pentrucă după privirile creștine însăși persoana omului este scopul, este piatra scumpă, și desvoltarea sănătoasă a ei duce la scopul final al ființei omului, adică la mântuire. Educațiunea laică, din contră, ignorând persoana omului, are în vedere statul, societatea; ea educă pe om nu ca pe o persoană independentă, ci ca pe o unitate, ca pe o piesă a organismului statului, adică jertfește personalitatea morală a omului în folosul statului. Astfel se surpă principiul fundamental al civilizației creștine, care a proclamat libertatea persoanei morale a omului,

și împreună cu asta se dărâmă și acel fundament al vieții sociale sănătoase, care se condiționează tocmai de deplina desvoltare morală a fiecărui individ, ca unitate independentă. Deoarece fiecare persoană nu are putința să desvolte în toată întregimea puterile ființei sale morale, tocmai deaceea principiul moral se înjosește în toată societatea și importanța persoanei cade. In locul respectului de sine și a respectului reciproc, ca urmări firești ale unei desvoltări morale sănătoase a persoanei, apar egoismul neînfrânat și cutezător, care, neprețuind în sine personalitatea morală, nu știe s'o prețuiască nici în aproapele, și pentru interese josnice e gata să jertfească nu numai cinstea și starea aproapelui, ci chiar și viața lui. De aci, ca consecință firească rezultă, înmulțirea crimelor omului atât față de alții cât și față de sine însuși. Furturile, uciderile și sinuciderile a căror desvoltare progresivă îngrozesc pe prietenii societății actuale, nu sunt decât rezultatul direct al decadenței importanței morale a persoanei în această societate.

Cooperarea laolaltă a tuturor acestor influențe, negreșit, n'a început de ieri, de alatăeri. Ea deja de mult roade lumea creștină apuseană și în zilele noastre a luat o direcțiune mult mai fățișă și mai sistematică. In schimb și rezultatele acestei direcțiuni se manifestă și ele mai fățiș și mai sistematic. Păgânismul apare în lumea apuseană în toată goliciunea lui. In domeniul teoriei principiile filozofiei creștine cedează locul naturalismului și panteismului și încă în niște forme, care adesea sunt o reînoire a vechii filosofii păgâne. Doctrina cea mai populară e darvinismul, sâmburele căruia se cuprinde în apoteozarea egoismului sub forma luptei aprige pentru existență, ca lege fundamentală a progresului și vieții. In politică acest egoism, după cum am spus, în zilele noastre a crescut până la monstruozități și ține toată lumea într'o încordare bolnăvicioasă, gata să se deslănțue într'o explozie sângeroasă și pustiitoare. In viața familiară și socială păgânismul se manifestă în profanarea nunții și jefuirea bunurilor obștești, în călcarea sălbatecă a tuturor principiilor, pe care se reazămă însăși viața aceasta.

Toată viața lumii apusene ne înfățișează lupta între două elemente dușmane: între stat și Biserică, între individ și societate, între capital și muncă, între generația bătrână și cea tânără, — toate acestea stau în raporturi dușmănoase și ca rezultat apare descompunerea. Lumea apuseană actuală nu degeaba se numește lumea veche. Organismul ei cu adevărat seamănă cu un corp bătrân, în care procesul de descompunere nu întâmpină compensația necesară în procesul regenerator. Aci anarhia își ridică cu îndrăsneală capul și duhul revoluționar, cu toate măsurile polițienești, suflă din gâtlejul său moarte și descompunere, și când ici, când dincolo cu o putere detunătoare isbucnește afară.

Revoluția astăzi ia un caracter cu totul barbar.

Inainte vreme revoluționarii puneau pe steagul lor deviza măreață deși profanată cu mâni necurate: fraternitate, libertate și egalitate... Astăzi deviza este: distrugerea și jaful. Căpeteniile proletariatului nu se mai ascund astăzi sub aceste idei mărețe, ci ațâță direct apetiturile animale ale mulțimii, arătându-i cu degetul la bogăția și proprietatea altora.

Din punctul de vedere al legii neîndurătoare a luptei pentru existență, fenomenele acestea sunt cu totul legale, dupăcum în lumea fizică e legal faptul, că lupul mănâncă pe miel.

Toate aceste fenomene alcătuesc rodul firesc și indispensabil al acelor principii, cari domnesc în cultura modernă. Cu toate acestea panegiricii continuă să laude această cultură și înlăturarea creștinismului se socoate o nouă eră în mersul omenirii. Civilizația, zic ei, pune în mânile omului o așa armă, care face de prisos Providența, deoarece omul modern, înarmat cu toată știința modernă se poate lupta contra tuturor calamităților, care au bântuit omenirea incultă dedemult. Vai! Tocmai vremurilor noastre le-a fost dat să dovedească, cât de neputincios e omul, chiar și înarmat cu toată armătura culturii sale! Tocmai în vremile noastre cu o deosebită putere au început a se manifesta forțele înfricoșate ale naturii. Cutremurile grozave, din pricina cărora s'au prăbușit munții și s'au deschis prăpastii,

s'au dărâmat orașe și au pierit zeci de mii de oameni, au dat la iveală toată neputincioșia omului de a împiedica aceste grozave nenorociri. Iar înfricoșatele musafire asiatice, holera și ciuma, care amenință astăzi Europa ca niște groaznice fantome, nu ne dovedesc oare aceeași neputincioșie a cultului omului modern în lupta sa cu aceste bice ucigătoare ale omenirii? Și doară nu-i mult de atunci, de când Europa era gata parecă, să sărbătorească deplina înfrângere a holerei, și anume atuncia când vestitul doctor german Koch a descoperit, că holera e provocată de niște mici ființe microscopice, numite microbi și cari au forma unor virgule. Și omul cultural a tresărit de bucurie în fața acestei descoperiri, închipuindu-și că de acum înainte nu mai e nevoe nici de a ne ruga lui Dumnezeu ca să ne scape de această molimă, ci cel mai bun lucru va fi să ne aprovizionăm cu acid carbonic și clor. Dar iată că musafira asta asiatică a vizitat cu toate acestea Europa, ba chiar și acea țară, care până acum se credea cea mai cultă și mai salubră, anume Franța, și încă tocmai acele orașe ale ei, care au climatul și pozițiunile cele mai sănătoase din Europa -- Tulonul și Marsilia, situate nu departe de Nisa cea vestită, acel rai pământesc al tuturor obositilor și împovăraților lumei acesteia. Ei și ce? Iaca ce: a fost destul să se ivească epidemia pentru ca toată mândria omului cult să cedeze locul disperării și descurajării. Toată populația orașelor contaminate s'a dedat la o

fugă rușinoasă și însuși doctorul Koch, care sosea la fața locului, a trebuit să se îndoiască de temeinicia teoriei sale asupra baccililor virguliformi.

Cu acestea ar fi trebuit să încheem cuvântarea noastră. Dar nu putem să nu spunem și câteva cuvinte lămuritoare asupra unei chestiuni. Dacă tristele fenomene semnalate în viața lumii apusene sunt urmare a insuficienței formelor creștinismului apusean, care-l exprimă unilateral și imperfect, atunci prin ce am putea explica fenomenele aproape identice, care au loc și pe terenul ortodoxiei, în țările ortodoxe? In adevăr nu trebue să ai numai decât un ochiu fin, ca să vezi, că aceleași rele rod și societatea noastră și explozii de ale anarhismului turburat sub forma nihilismului au isbucnit și în țările ortodoxe. Dar acestea se explică foarte simplu. Intre boalele și relele noastre sociale și cele ale țărilor apusene, cu toată asemănarea lor exterioară, este o mare deosebire. Acolo relele acestea sunt organice, rezultând din bazele interne ale vieții, iar la noi ele sunt importate, aduse cu acea cultură, pe care noi am împrumutat-o în întregime dela apuseni.

Ori cât de jignitor ar fi pentru ambițiunea noastră, totuși trebue să mărturisim, că cultura noastră nu este în întregime produsul nostru național și nici expresia obiectivă a conștiinței noastre naționale. Ea este importată din apus și odată cu ea au fost importate și toate acele boale

sociale, de care sufere apusul. In adevăr, dacă privim asupra celor cincizeci de ani din urmă ai vieții noastre, ce ne reprezintă ei oare, dacă nu robia noastră sub despotismul culturii apusene, în numele căruia noi am jertfit cele mai mărețe principii de viață națională? Istoria trecutului nostru ne înfățișează multe pagini luminoase de cultură românească în duhul și geniul neamului; dar, vai! Noi n'am avut tăria de suflet să punem în fundamentul culturii noastre acele principii de cultură și să le desvoltăm, ci ne-am repezit cu sete la o cultură deagata, pe care ne-o oferea apusul și prin ploaia artificială a acestei culturi am voit să grăbim creșterea și desvoltarea conștiinței noastre naționale. Se știe însă, la ce ne-au dus toate acestea. Noi ne-am îmbuibat de fructele civilizației apusene și îmbătați de aceasta, ne-am întunecat în mintea noastră conștiința confesiunii noastre ortodoxe și a culturii noastre naționale, ne-am uitat istoria noastră, credința noastră strămoșească și poporul nostru și ne-am transformat în apuseni. In buimăceala acestei beții am vrut să prefacem totul după calupul apusenesc, ba ne-am silit în mod artificial să ridicăm și la noi chestiunile de care era frământat apusul în chip natural. Așa bună oară, ca să imităm pe apuseni, am născocit și noi clericalismul nostru care ca o fantomă grozavă stă încă și astăzi amenințător înaintea ochilor holbați ai multora dintre bărbații noștri de stat și al căruia nume grozav nu dispare deloc de pe

paginile multora din gazetele şi revistele noastre, luptătoare înflăcărate ale culturii europene moderne. Am luat dela Biserică şcoala şi cine ştie, poate, după pilda apusului, vom începe să izgonim din manualele de şcoală astfel de cuvinte clericale, ca „Dumnezeu“, „suflet“, „înger“ şi le vom înlocui cu cuvintele liberale „bou“, „varză“, „harbuz“; am născocit chestiunea muncitorilor şi problema muncii şi a capitalului, deşi industria noastră nu se poate ridica pe picioarele sale din lipsa de capital; am introdus căsătoria civilă şi am înlesnit divorţul şi, Dumnezeu ştie, până unde am mai fi mers, dacă cultura apuseană nu şi-ar fi dat roadele sale mai înainte de a-i fi luat noi în totul jugul ei. Şi rodurile ei s'au arătat repede.

Noi cu toţii am început să negăm tot ce-i al nostru naţional şi otrava asta a negării introdusă în organismul nostru sănătos s'a manifestat în mişcări convulsive, cum a fost anul 1907. Asta să ne fie lecţie veşnică, căci ne arată, că noi nu trebue să căutăm mântuirea noastră în cultura apuseană, în acea cultură, în care păgânismul îşi ridică capul împotriva creştinismului, ci trebue să o căutăm în sânurile propriului nostru duh şi în principiile etern inerente acestui duh. Iar expresia acestui duh şi depozitar al acestor principii nu este civilizaţia noastră, care a suferit faliment, ci credinţa strămoşească şi datinile poporului nostru; nu clasa noastră cultă, care în

jocul de-a civilizaţia a suferit înfrângeri şi căderi teribile, ci poporul nostru.

Şi deci, când noi ne vom pocăi de toate greşalele noastre istorice şi cu smerenie ne vom recunoaşte din nou ca parte organică a acestui popor, când din nou vom învăţa dela dânsul sfânta lui credinţă ortodoxă şi din nou ne vom pătrunde de idealurile istorice, ce se păstrează în sufletul lui, atunci şi numai atunci ne va veni mântuirea şi prin propriile noastre forţe morale vom putea să facem faţă greutăţilor cu cari avem să luptăm pentru organizarea patriei noastre întregite.

III.

n cele două conferinţe precedente, am căutat să dovedim, în ce chip lumea creştină apuseană, pe o cale cu totul firească, a ajuns la acea anarhie în cugetare şi viaţă, de care sufere astăzi organismul ei social. Creştinismul acolo, mulţămită defectuzităţii formelor sale, îşi pierde de sub picioare orice teren. Sub forma aşa zisei „culturi“ în locul creştinismului apare văzând cu ochii vechiul său duşman — păgânismul, şi prezenţa acestuia se vedea clar nu numai în ştiinţă şi filosofie, ale căror sisteme şi teorii mai nouă completează, negreşit, vechile teorii şi sisteme ale filosofiei păgâne, ci şi în viaţa familiară, socială şi de stat, unde în locul principiilor iubirii şi abnegaţiunii, vestite de Hristos, se desvoltă şi se întăreşte din ce în ce mai mult principiul păgânesc al egoismului şi al luptei fără cruţare pentru existenţă. De bună seamă creştinismul e o putere şi încă o putere neînvinsă, neînvinsă chiar şi în acele forme imperfecte, cum există el

astăzi în apus; de aceea, vorbind de reînvierea păgânismului, noi vorbim de aceasta numai întru atât, întrucât acest principiu păgân paralizează acțiunea binefăcătoare a creștinismului și în locul păcii pe pământ și a bunei voiri între oameni, vestite în clipa nașterii lui Hristos, el susține răul, aţâţă ura și zavistia. Dar e instructiv în cel mai înalt grad a observa, cum acest principiu păgân pătrunde îndrăzneț și stăruitor tocmai în ograda lumii creștine apusene, ale cărei forme confesionale, vădit că n'au destulă tărie, pentru a împiedica asaltul acestui groaznic protivnic. De astădată vă vom oferi câteva idei pentru lămurirea modului cum se prezintă în sfera credinței în apus lupta creștinismului cu păgânismul; la ce duce ea acolo, unde biruința nu-i de partea creștinismului; și dimpotrivă, ce speranțe luminoase reînvie ea acolo, unde creștinismul nu numai triumfă asupra protivnicului său, ci chiar se și debarasează de formele sale imperfecte.

Punctul central al creștinismului, după cum am văzut în cele precedente, este ideea Dumnezeu-Omului. Ideea aceasta constitue echilibrul cel mai perfect între Dumnezeire și omenire, între cer și pământ. Pe acest echilibru se fundează întreaga dogmatică a Bisericii Ortodoxe. Acelaș echilibru trebue să existe și în împroprietărirea acestei idei, și sub acest raport ea se prezintă ca echilibru între credință și rațiune. Acelaș echilibru trebue să existe, în fine, și în viaţă, și aici ea se prezintă ca echilibru între lege și libertate.

Orice violare a acestui echilibru și orice abatere dela el într'o parte sau alta este în acelaș timp o abatere dela ortodoxie. Și fiindcă formele apusene ale creștinismului au violat acest echilibru, de aceea ele au încetat de a mai fi ortodoxe. In sfera teologiei, ele au violat echilibrul între credință și rațiune. Catolicismul roman, înfățișându-ne o sistemă ierarhică, construită pe principiile absolutismului despotic al politicii romane, n'a știut să păstreze acest echilibru și a violat drepturile legale ale rațiunii personale, impunându-i o credință absolută și deci absurdă. Protestantismul, dimpotrivă, ca protest ridicat în numele drepturilor rațiunii, contra acestui jug, s'a abătut cu totul firește în partea opusă și, cucerind drepturile rațiunii, a violat drepturile credinții, pe care o înăbuse rațiunea. Precum în cazul întâi, așa și în celălalt nu există acel adevărat echilibru, care alcătuește sufletul ortodoxiei, și consecințele sunt deopotrivă triste. In catolicismul roman rațiunea, negăsindu-și satisfacția legală, s'a ridicat furtunos împotriva Bisericii, trecând adesea într'o completă negare a acesteia; iar în protestantism rațiunea, negăsindu-și nicio înfrânare din partea autorității Bisericii, înaintează fără șovăire pe calea cugetării naturale libere și lipsit fiind de călăuza înaltă a credinței, e firesc să ajungă la deplina negare a tuturor lucrurilor, care nu se cuprind în ramele minții naturale, care sunt cu totul accesibile când participă și conlucră și cel mai înalt organ de cunoștin-

ţe — credinţa. Şi într'un caz şi în celălalt negreşit avem aface cu raţionalismul; dar fiindcă în catolicismul roman raţionalismul e numai o negare grosieră a principiului pozitiv al Bisericii, iar în protestantism el apare în calitate de desvoltare firească şi logică a acestui principiu, evident, că sistema din urmă prezintă mai multă comoditate pentru cercetarea directivei, ce apucă raţiunea personală, când ea se liberează cu totul de călăuza Bisericii, şi putem mai lesne vedea până la ce grad de negare a credinţei poate ca să ajungă.

In această privinţă ca ilustrare elocventă ne-ar putea servi desvoltarea religioasă a orişicărei ţări protestante, pentrucă acţiunea destructivă a principiului protestant pretutindenea se manifestă la fel. Noi însă vom prefera exemplul Angliei, şi aceasta pentrucă în această ţară protestantă, care se distinge prin cea mai mare libertate în desvoltarea intelectuală, viaţa religioasă ne prezintă un tablou vădit al faptului, că protestantismul, de îndată ce a violat echilibrul între credinţă şi raţiune, cu o putere irezistibilă şi chiar fatală se rostogoleşte în prăpastia întunecată a raţionalismului — întocmai precum o piatră, desprinzându-se din vârful unui munte, se rostogoleşte spre prăpastie cu o putere fatală.

Din punct de vedere religios, ca şi din multe alte puncte de vedere, Anglia ne înfăţişează un fenomen foarte interesant. Aicea avem aface cu un popor, care se distinge prin o puternică minte

sănătoasă şi prin o extraordinară ataşare a tradiţiunilor sale istorice. Această particularitate naţională singură [1]) de sine ar fi trebuit să servească drept cea mai puternică garanţie contra alunecărilor sectare şi să reţină simţul religios al poporului în marginile cuvenitei supuneri autorităţii bisericeşti. Dar dospitura protestantismului e de aşa natură, că ea şi în acest popor cu mintea sănătoasă produce frământări religioase, care câteodată trec şi se transformă în deplină desordine a simţului religios. După darea de seamă oficială din anul 1882, în Anglia se aflau 186 secte sau confesiuni, despre caracterul nestatornic al cărora ne putem face idee din faptul, că ele pe fiecare an se nasc pentru ca peste doi-trei ani să dispară iarăş şi să se piardă în această mare religioasă. In posomorîta Londră, acel focar al întregii vieţi engleze, se poate vedea o astfel de variaţie infinită de viaţă religioasă, cum nu ne prezintă niciun oraş din lume. In ea se numără complet de patruzeci de ori patruzeci de biserici, şi în acest labirint de biserici şi case de rugăciuni se pot întâlni toate formele de viaţă bisericească-religioasă — dela ceremonialul luxos al catolicismului roman şi dela episcopalismul aristocrat până la eşirile ciudate ale aşa numitei „armata mântuirii“ — până la negarea oricărei religii şi a oricărei divinităţi. Aici se întâlneşte, de pildă, o sectă care săvârşeşte cultul fă-

1) Aşa e în carte; cred că trebue: *sigură*.

ră să recunoască pe Dumnezeu; alăturea cu ea vezi alta, întregul cult al căreia constă în repetarea tâmpă a nesfârşite „aliluia“ şi „slave“; după aceea cvecheriile cu săriturile lor fanatice şi mai dincolo spiritualiştii, care se ocupă în întunerec cu chemarea sufletelor morţilor. In aşa numita „arcă“ se poate vedea, cum o enormă adunare de oameni, ca la 5000, stă într'un extaz pios şi mut, aşteptând pogorîrea Duhului Sfânt; undeva pe uliţă în mijlocul liniştei zilei de Duminică răsună deodată sunetul darabanei şi muzica militară: e „armata mântuirii“, care în marş militar şi cu steagurile desfăşurate merge la atac asupra satanei sau ia cu asalt vreuna din fortăreţele lui. După aceea la fiecare răspântie se pot vedea cârduri de oameni: de bună seamă acolo sunt niscaiva predicatori rătăcitori metodişti, care predică sub cerul liber. Cam pe la ceasurile 12 sau 1 din zi, toate uliţele se umplu de şiruri regulate de închinători, cari vin cu cărţile lor cu marginile aurite de pe la biserici, iar spre seară începe să domnească acea linişte duminicală şi acea dispariţie a oamenilor, prin care se distinge ziua Duminicii în Londra. Toate acestea ne arată, că în poporul englez clocoteşte simţul religios, ca şi în genere puterile vitale; dar dospitura protestantă a acestei religiozităţi lucrează mai mult în chip distructiv decât edificator. Adevărat, poporul acesta are o Biserică puternică şi bine organizată, dar şi aceasta se sprijină mai degrabă pe tradiţiile naţionale şi istorice, decât pe prin-

cipiile adevărat religioase bisericeşti, şi chiar în miezul concepţiunilor ei necontenit se produc fierberi, care o lipsesc de stabilitatea necesară, împărţindu-o în partide, adesea duşmane între ele.

Se ştie cum s'a format această Biserică. Capriciosul despot Henric VIII, acel Ioan cel Cumplit al Angliei, era un catolic zelos şi un adorator al papei, dar a fost destul ca papa să se opună numai uneia din poftele capriciosului său despotism, pentru ca el din apărător al papismului, să se transforme în duşman fanatic al lui. Insăşi reforma aceasta n'a constat decât în aceea, că a fost lepădată primăţia papei din partea unui popor care nu putea suporta un jug străin pe sufletul său şi care şi-a restituit limbii sale drepturile la cult. Biserica anglicană a vrut să rămână catolică, cu toată organizaţia sa bisericească şi ceremonia cultului, păstrându-şi numai independenţa naţională. De îndată însă ce s'a rupt dela organizaţia puternică a sistemei romano-catolice şi s'a pus pe panta alunecoasă a protestantismului, ea s'a precipitat pe această pantă. Curând, s'a ivit nevoia de un nou simbol de credinţă, în care s'a manifestat destul de bine duhul protestant şi sub suflările lui au început a se vesteji repede formele bisericeşti, liturghia începu a se decolora şi, în fine, s'a obţinut anglicanismul actual cu formele sale plicticoase şi cu raţionalismul ce-l roade.

Tendinţa raţionalistă se manifestă cu deo-

sebire în una din cele trei partide ale ei — în așa numita „Biserică largă“ (Broad Church) [1]). Întemeietorul ei este cunoscutul teolog idealist Coldridj, asupra căruia a avut o mare influență idealismul german al lui Schelling. Din amestecul acestui idealism german cu empirismul englez se formă o concepție religioasă bisericească deosebită, în felul misticismului vechei școli alexandrine. Principiul fundamental al creștinismului îl vede ea în imanența divină; ideea de revelație o întinde până într'atâta, încât o consideră ca un dar permanent și general al omenirii, și admite posibilitatea desvoltării nesfârșite a credințelor religioase. O importanță enormă dă partidul acesta exigeticei biblice și din rândurile lui ies cei mai renumiți tâlcuitori ai Bibliei și cercetători ai materialului științific. Acestui partid aparține, după vederile sale, între alții și vestitul decan Stanley, și el are în genere o mare influență asupra mersului și desvoltării teologiei în Anglia. Se înțelege că o astfel de „lărgime“ a concepțiunei teologice nu prezintă destulă garanție pentru păstrarea cumpătării trebuincioase în sborul cugetării teologice, și noi în adevăr vedem, că anume în acest partid trăește mai cu seamă raționalismul bisericesc. Duhul protestant, găsindu-și aici deplină libertate și câmp în-

1) Celelalte partide sunt cunoscute sub numirea de „Biserică înaltă“ și „Biserica de jos“, având cea dintâiu înclinațiuni vădite către catolicism, iar a doua se ține strict de protestantism. Despre origina anglicanismului vezi „Istoria Bisericii creștine“ a lui Robertson-Herzog.

tins, tinde să-și desfășure până la sfârșit esența sa. Acest partid tinde tot mai mult la lărgirea hotarelor bisericei de stat, așa ca în ea să poată intra toate confesiunile și sectele, care recunosc esența creștinismului, adică care cred în Hristos. In acest scop el protestează contra obligativității chiar și a acelui document simbolic, care servește de bază anglicanismului, iar în presă se exprimă păreri, care ies cu totul din rama oricărei biserici rezonabile. In 1860 șapte scriitori cunoscuți și între ei cinci clerici au redat o scriere, sub titlul „Experiențe și studii“ (Essays and Reviews) în care se dovedea necesitatea unei depline reforme a teologiei în favoarea aplicării metodului istoric în sfera religiei, a emancipării de autoritatea supranaturală a Bibliei și a admiterii principiului desvoltării credințelor religioase — contra pretinsei neschimbabilități a dogmelor. Aceste vederi au întâmpinat o puternică opoziție din partea celorlalte două partide, și anume din partea membrilor bisericilor „înaltă“ și „de jos“; dar își găsiră și un sprijin puternic chiar în corporația episcopală. Episcopul Colenso, de exemplu, aplicând metodul istorico-critic la studiul Bibliei, ajunse la convingerea că „toate amănunțimile povestirilor din cartea „Eșirea“ te provoacă la presupuneri tot atât de monstruoase și de absurde, cât de absurdă ar fi în aritmetică afirmațiunea că de „două ori două=cinci“, și că „nu există nici cel mai mic temei de a presupune cum că autorul Pentateuhului ar fi scris

o istorie reală și nu o poveste“ [1]). Un alt episcop tot din acest partid, aplicând metodul științific naturalist la explicarea învățăturii despre providență a ajuns la priviri corespunzătoare asupra raporturilor lui Dumnezeu cu lumea fizică, scoțând pe aceasta din urmă de sub influența Creatorului. Când păstoriții săi se adresară odată către el cu rugămintea să facă rugăciune pentru ploaie, atunci arhipăstorul i-a refuzat, zicând, că fenomenele atmosferice se guvernează de legile neschimbate ale naturii și că deci păstoriții, dacă voesc să scape de secetă, să se îngrijească mai bine de îmbunătățirea sistemelor de irigație a ogoarelor...

Acest raționalism totuși trăește în hotarele bisericii, alcătuind numai o fracțiune „liberală“ a ei. Dar evident, în sfera teologiei el merge așa de departe, încât nu mai rămâne de făcut decât un pas pentru a se pune în contrazicere cu dogma fundamentală a creștinismului, cu ideea despre Dumnezeu-omul. Și acest pas l-a și făcut *unitarismul;* pasul acesta era cu totul firesc acolo, unde rațiunea a contenit deja de a se mai conforma cu datele credinței. Minunea cea mai înaltă a creștinismului se cuprinde în însăși esența lui — în ideea despre Dumnezeu-omul. Toată deplinătatea și măreția ei pot fi pătrunse de rațiune numai sub lumina credinței. Dar de îndată ce este lepădat acest organ de cunoștință, rațiunea n'o mai poate pricepe, i se pare neconformă cu

1. Colenso, Pentateuch and Book of. Joshua, critically examined, II, pag. 370, 375.

legile cugetării, și deci absurdă. Și iată unitarismul neagă posibilitatea acestei minuni, neagă Dumnezeirea lui Hristos și în genere neagă Treimea. Rațiunea firească poate pricepe numai unitatea Dumnezeirii, și la aceasta se oprește unitarismul. După el, Hristos este Fiul lui Dumnezeu în sens condiționat, cum toți oamenii sunt copii ai lui Dumnezeu, cu singura deosebire, că el este Fiu ales și trimis să elibereze oamenirea din păcat prin învățătura și pilda sa. Dar cum se explică acele numeroase locuri din Sfânta Scriptură, în care se indică fără încunjur Dumnezeirea lui Hristos, și acele minuni săvârșite de El prin puterea sa dumnezeească? — Nici nu-i trebuință să se explice, pentrucă — observați cum o negație atrage pe alta — Biblia trebue admisă numai întru atât, întrucât ea nu contrazice științei istoriei. Adevărata istorie însă nu ni-ar fi vorbind de nici un fel de minuni, iar știința adevărește, că ele sunt imposibile, deoarece ar fi fiind în contrazicere cu legile naturii, și prin urmare nici n'au fost minuni!... Dar atunci ce sens are providența dumnezeească, prin care noi înțelegem o anumită activitate a lui Dumnezeu în lume, exercitată cu scopul atingerii unor anumite ținte? — Ni se răspunde: și providența trebue să o înțelegem numai în acel sens că mecanismul naturii, odată întocmit și pus în mișcare, se guvernează de legile sale neschimbabile, merge neșovăelnic spre perfecțiune și amestecul Dumnezeirii în activitatea acestui mecanism este de necugetat. Vra să zică tot rolul lui Dumnezeu s'a măr-

ginit în a face lumea şi ziua a şaptea a fost pentru el zi de repaus absolut. ...Iată până unde s'a rostogolit pe povârnişul repede al raţionalismului protestant piatra raţiunii, deslipită dela muntele credinţei! Reprezentantul unitarismului în Anglia este astăzi strălucitul şi fără îndoială talentatul scriitor şi teolog Martino; în cele din urmă scrieri ale sale el se exprimă pe faţă, că activitatea lui Dumnezeu trebue căutată exclusiv în cursul regulat al legilor naturii, în desvoltarea progresivă a istoriei şi în aşteptările interne ale conştiinţei; că Iisus nu este altceva decât produsul vremii sale şi al ţării sale. Adevărat, El a întrecut incomparabil pe contimporanii săi, prin mulţimea simţămintelor Sale şi a fost în chip uimitor însufleţit de iubirea de oameni, dar supus acelorași mărginiri ale naturii noastre şi în genere face parte din acelaş gen, din care fac parte toţi reformatorii religioşi vestiţi din istoria omenirii. Şi trebue de observat că aceste priviri raţionaliste nu alcătuesc numai proprietatea persoanelor singuratice, nu, ele constitue deja o „confesiune", constitue un fel de biserică. In 1883 în Anglia unitarismul avea 374 de parohii cu 382 predicatori, cari predicau în numele creştinismului lepădarea Dumnezeirii lui Iisus Hristos.

Dar ajungând până la acest punct situat în afară de hotarele creştinismului, cugetarea totuşi nu s'a putut opri aici, spre a păstra măcar ultimile resturi din concepţiunea creştină. Nu. Ea tindea să arunce şi aceste ultime resturi. Şi

în adevăr chiar în sânurile unitarismului se ivi o fracţiune progresistă care nu se mulţămi nici cu unitarismul. Pentru ea se părea ciudat, pentru ce cugetarea, ca produs al raţiunii libere, trebuie să mai fie încă închisă în hotarele creştinismului, adecă pentru ce să se mai condiţioneze hotarele comunităţei de recunoaşterea omului Hristos, ca mântuitor, fie chiar şi numai într'un sens condiţionat. Nu, raţiunea liberă cere întemeierea unei astfel de religii, care să fie fundată nu pe identitatea credinţelor, ci simplu pe învoirea simţului religios ca simţ. Şi în cazul acesta trebuie să-şi piardă însemnătatea lor toate deosebirile confesionale, trebue să se întemeieze o religie universală, căreia să aparţină toţi câţi au simţul religios, câţi cred în Dumnezeu şi simt nevoie de proslăvirea lui. Acesta-i *teismul,* şi o asemenea comunitate o a întemeiat în Londra pastorul Voysey sub denumirea de „biserica teismului". In această biserică, care din lipsa de încăpere proprie s'a apucat să-şi săvârşească cultul în unul din cele mai zoioase teatre, nu se mai vorbeşte nimic de Hristos şi de creştinism, ba încă creştinismul se huleşte ca o rătăcire omenească şi i se atribue toate nenorocirile, care au apăsat omenirea în tot timpul existenţei lui, deoarece deosebirile confesionale, aduse de el, au desbinat omenirea în partide duşmane de moarte. Biserica aceasta are un simbol de credinţă în care se vorbeşte de existenţa unei fiinţe supreme, infinit de bună şi de dreaptă, care se numeşte Dumnezeu numai pentrucă nu se găseşte

alt termen mai bun. O astfel de religie are, evident, o existenţă foarte nesigură şi vădit pierde orice importanţă pentru viaţa morală. Dar întemeietorii comunităţii găsesc putinţa de a ieşi din această poziţiune grea şi în simbolul lor declară categoric, că religia nici nu poate servi de bază moralităţii; din contră religia însăşi se fondează pe moralitate şi apoi la urma urmelor nici însăşi moralitatea nu are o importanţă hotărîtoare, deoarece nimeni nu poate să piară pentru totdeauna pentru păcatele sale, ci toţi în sfârşit vor ajunge în fiinţa supremă la sfinţenie şi fericire. Şi iată anume această comunitate, din numărul membrilor căreia a făcut parte, între alţii, cunoscutul geolog Lyell, se îndreaptă către unul din teatre ca să-şi săvârşească cultul şi încă după un liturghier nou, în care între altele se cuprindea slujba arderii corpurilor, deşi până atunci guvernul nu permisese să se săvârşească această ceremonie. Pentru completarea tabloului trebue să adăugăm, că acest cult în teatru îl săvârşeşte întemeietorul sectei Voysey în vesminte bisericeşti anglicane, cu scop de a atrage mai mulţi membri pentru noua biserică.

Dar teismul, oricât de departe ar fi mers pe calea negării conţinutului pozitiv al religiei, totuşi are anumite dogme, consideră recunoaşterea lui Dumnezeu ca obligatorie, în sensul unei forţe supreme. Aceasta evident este un „dogmatism“ şi raţiunea liberă nu poate suferi o astfel de mărginire. De aceea iată, că apare un nou progresist, care a vrut să facă încă un pas înainte.

Din sânul comunităţii teiştilor se ridică Dl. Comvey şi întemeiază o nouă comunitate, simbolul căreia constând simplu din faptul simţului religios fără o recunoaştere determinată nici chiar a lui Dumnezeu. In această comunitate intră toţi aceia care simţind necesitatea religiei, nu stărue în dogma existenţei lui Dumnezeu şi aici îşi dau frăţeşte mâna panteiştii, pozitiviştii şi tot felul de sceptici. Dar solidaritatea, evident trebuie să se fundeze pe ceva determinat şi pozitiv, şi iată, că în locul divinităţii apare *omenirea,* care eclipsează cu totul pe cea dintâiu. Aici în sfârşit raţiunea omenească, abătându-se dela ideea Dumnezeu-omului, propoveduită de creştinism, a ajuns încet-încet la deplina proslăvire a omenirii în paguba Dumnezeirii. Apăru astfel comunitatea *umanismului,* sau aşa numita religie a omenirii. Dumnezeu, după învăţătura acestei comunităţi, nu e altceva decât idealul omenirii; El a avut diferite manifestări în istoria omenirii şi cărţile sfinte ale diferitelor popoare nu ne înfăţişează decât revelaţiunile acestui ideal. Problema religiei constă în a realiza acest ideal cât mai larg în viaţa reală a omenirii şi prin aceasta a înobili, a face cât mai umană pe aceasta din urmă. Comunitatea umaniştilor se adună în zilele de Duminecă la slujbă, în timpul căreia cântă imne sacre în cinstea idealului omenirii, se înalţă rugăciuni către Dumnezeul, „care există în inimile omeneşti“, şi se fac lecturi, alese fără deosebire din Biblie, Coran, Vedele indiene, din

scrierile lui Confuciu și chiar din Renan. Se țin predici, de pildă, despre aceea, că e mult mai mântuitoare pentru omenire allopatia sau homeopatia, și în genere despre astfel de chestiuni înalte. Biserica acestei comunități prezintă o sală destul de curățică cu o catedră, deasupra căreia pe perete sunt scrise cu litere de aur numele marilor umaniști, printre care se vede Socrat, Shakespeare, Moise, Voltaire, grupate în jurul numelui lui Iisus, pe care comunitatea îl consideră drept cel mai mare umanist. Ca membru al acestei biserici e între alții și unul din luceferii budismului indian din insula Ceilon.

In această comunitate cu toate acestea religia omenirii n'a atins deplina sa desvoltare și sufere din pricina unei nedeterminări teoretice. Deplina sa desvoltare această religie și-o ajunge în comunitatea pozitiviștilor, care e mult răspândită în Londra și are o organizație externă bine determinată. Această comunitate întrupează în realitate ideea lui Auguste Comte, — de a se întemeia o astfel de religie care să fie liberă nu numai de orice credințe în supranatural, dar și de orice priviri teologice; ca să fie pur și simplu „starea unității spirituale, ca rezultat al conservării tuturor cugetelor noastre și a tuturor acțiunilor noastre în serviciul omenirii". Și iată că apare cultul formal al îndumnezeirii omenirii. Omenirea însăși se personifică sub forma unei ființe supreme, care preînchipuiește „totalitatea tuturor ființelor umane din prezent, din trecut

și din viitor", însă cu oarecare restricțiuni: se exclud toți așa zișii „paraziți", care nu conlucră la binele și folosul neamului omenesc, și în schimb se admit unele din cele mai folositoare animale. Cultul acesta e alcătuit cu îngrijire în toate amănunțimile sale. El are o preoție instituită, designându-se câte un preot la fiecare 6000 de suflete. Preotul are alcătuită o slujbă privată și publică. In viața privată se prescrie a se ceti în fiecare zi câte o rugăciune dimineața, la amiază și seara, și conținutul acestor rugăciuni e împrumutat „din tezaurul estetic al omenirii". Cultul familiar constă din „nouă taine sociale": 1. *Prezentarea,* în care noului născut i se dau nume — unul în cinstea unui patron „teoretic", altul în cinstea patronului „practic", iar mai târziu copilul își poate alege și singur încă un patron „estetic". 2. *Introducerea,* când copilul atinge vârsta de 14 ani. 3. *Admiterea* în comunitate, la 21 de ani. 4. *Destinația,* când omul își alege o profesie definitivă, la 28 de ani. 5. *Căsătoria* pentru bărbați la 29 de ani, iar pentru femei la 21 de ani, însă văduvilor și văduvelor li se interzice a doua căsătorie. 6. *Maturitatea* la 42 ani, când omul atinge deplina desvoltare a creerului. 7. *Retragerea,* la 63 ani. 8. *Transformarea,* un fel de prohod al celui mort, când preotul, după spusa catehisului pozitivist, „amestecând regretele societății cu lacrimile familiei, apreciază meritele omului, dobândite de el în viață în folosul omenirii. 9. Taina *incorporației,* care se desăvârșește

la 7 ani după moarte, când comunitatea păşeşte la judecata definitivă a celui mort, după obiceiul vechilor egipteni. Potrivit sentinţei date, trupul este sau aruncat şi joroful lui vânturat în vânt, sau e pus cu cinste într'un cavou sacru cu inscripţia „după merit". Insuşi calendarul la pozitivişti a căpătat o transformare. Anul lor e împărţit în 13 luni, numite cu numele celor mai mari binefăcători ai omenirii: Moise, Homer, Aristotel, Arhimed, Cesar, Apostolul Pavel, Carol cel Mare, Dante, Gutenberg, Shakespeare, Descartes, Friedrich II şi alţii. Zilele săptămânii deasemenea sunt consacrate „sfinţilor" comunităţii omenirii, şi în genere tot calendarul e alcătuit din sfinţi, noui, printre care se numără între alţii Hercule, Harun-al-Raşid, sf. Tereza, Papa Inocenţiu III, Contele De-Maistre, etc. Din modestie Comte nu s'a introdus şi pe sine în catalogul acestor „sfinţi" şi poate din scăpare de vedere este omis cu totul Iisus Hristos. Prima omisiune de altfel a fost completată de ucenicii săi şi numele lui este introdus în catalogul „sfinţilor" mari, a căror slujbă se face aproape cu polileu în ziua naşterii şi a morţii. Comunitatea omenirii îşi are casa sa de rugăciune în Londra, strada Chapel Street, şi acolo la 1 Ianuarie după calendarul ei, se serbează solemn *sărbătoarea omenirii.* Slujba se începe cu rostirea crezului religiunii omenirii, care e scris cu litere de aur pe pereţii bisericii şi glăsueşte aşa: „Viaţa pentru altul, dragoste de principiu, ordinea este baza, progresul,

scopul". După aceea se dă un vozglas cu urmă torul cuprins: „O, putere supremă, care până acum ai condus pe fiii tăi sub alte numiri, dar care în veacul acesta te-ai descoperit nouă în propria ta persoană, te-ai descoperit pentru toate timpurile prin slujitorul tău Auguste Comte, ţie slavă îţi înălţăm", etc. După aceasta urmează un fel de ectenie, cu care ocazie preotul începe, iar poporul termină. Iată un model de astfel de ectenie:

Preotul: Inchinămu-ne înaintea ta, mare fiinţă a omenirii, cu recunoştinţă.

Poporul: Cu copiii trecutului tău.

Preotul: Inchinămu-ne ţie întru nădejde.

Poporul: Ca slujitorii şi lucrătorii tăi pentru viitor.

Preotul: Am dori să ne unim cu tine întru smerenie şi întru rugăciune.

Poporul: Ca slujitori ai tăi în prezent.

Toţi împreună: Desvolte-se cultul nostru şi viaţa noastră tot mai mult şi să fie vrednic de numele tău.

Se ţine apoi o predică, se citeşte încă o rugăciune şi slujba se termină cu un otpust de următoarea cuprindere: „Să vă odihnească pe voi credinţa omenirii, nădejdea omenirii şi dragostea omenirii, ca să cunoaţşeţi compătimirea şi să aveţi pace în voi înşivă şi cu ceilalţi oameni, acum şi pururea, amin.

Dar ajunge cât ne-am ocupat cu această parodie de slujbă, dar cu atât e mai monstruoasă

şi absurdă, cu cât ea se săvârşeşte cu toată seriozitatea şi chiar cu un fel de evlavie. Până la aşa grad de nebunie poate ajunge omul, de îndată ce el s'a rupt dela Biserică şi ca frunza de toamnă se poartă de vânturile unui mizer autodidacticism. Dar nici aceasta nu-i totul. S'au găsit oameni, pentru cari şi negaţiunea din această religie e puţin lucru. Adevărat, aici se neagă cu totul Dumnezeu şi în locul lui se pune omenirea (împreună cu dobitoacele folositoare), dar totuşi şi omenirea se prezintă în calitate de Dumnezeu deosebit. Trebue lepădat şi ăsta. Şi iată în adevăr s'a format încă o comunitate cu desăvârşire fără Dumnezeu. Ea nu admite nici ideea de Dumnezeu şi nici chiar numele de Dumnezeu, cum e comunitatea antiteistă din Paris, care a vrut să desrădăcineze acest nume din toate limbile omeneşti. Această nouă comunitate poartă numele „Alianţa britanică fără religie". Reprezentantul ei este marchizul Quinsbery, vicepreşedinţi sunt Pasteur şi Renan; Victor Hugo, membru de onoare, iar cunoscutul ateu Broedlo, care a făcut atâta sgomot în parlamentul englez prin declaraţiunile sale ateiste, se prezintă ca propoveduitorul principal al principiilor alianţei; el a scris prefaţa la liturghia acestei comunităţi fără Dumnezeu, care liturghie constă dintr'o predică laică şi imnuri corespunzătoare. Această comunitate de altfel este foarte puţin numeroasă şi un călător, descriind vizita ce-a făcut-o la adunarea liturgică a acestei biserici, zice

că a găsit acolo în „biserică" numai trei oameni şi aceia fără Dumnezeu...

Deci, iată până unde poate ajunge omul pe o cale cu totul firească şi logică, când el se razămă în totul pe puterea minţii sale, disprețuind făclia credinţei. A fost destul să se violeze echilibrul dintre raţiune şi credinţă, stabilit de creştinism, şi omul, deslipindu-se de călăuza bisericii, s'a asemănat unei pietre deslipite dintr'un vârf de munte, şi cu o putere fatală îngrozitoare se prăbuşeşte în prăpastia întunecoasă a necredinţei.

Dar lucru vrednic de remarcat e, că şi în această prăpastie de necredinţă şi de negare, omul, ca celce se îneacă, se apucă până şi de un paiu, şi negând pe Dumnezeu, îşi făureşte un fel de cult mizerabil, care serveşte faţă de oameni ca ceva ridicol, iar faţă de Dumnezeu, ca crimă. Aceasta mai bine decât orice ne arată, că oricât de jos ar cădea omul în abizul negării şi necredinţei, el tot nu poate trăi fără religie, şi dacă pentru el nu există Dumnezeu, el îl născoceşte, deşi în nişte forme mizere. In vederea acestora se ivi chiar nevoia de a se întemeia chiar o religie ştiinţifică, în care adevărurile credinţei să fie înlocuite cu adevărurile ştiinţelor pozitive. Dar vai, şi această religie îşi are părţile sale slabe, care se văd cât se poate de bine din următorul proiect de „Religia viitorului".

„Această religie nu va recunoaşte, de sigur, revelaţiunea, şi deci nici adevărurile existenţei

lui Dumnezeu și nemuririi sufletului, legate de ea; dacă nu-i nemurire, atunci firește, că nu-i nici recompensă sau pedeapsă după moarte; vra să zică nu-i nici deosebire între păcătoșie și cuviosie, și ca normă în viață nu poate fi decât interesul. Noul simbol de credință va consta din trei articole: 1. Nu există viață viitoare. 2. Interesul este singura normă în viață și 3. Dumnezeu personal poate există, poate nu există. După simplitatea sa, noul simbol de credință e mult mai scurt decât cel vechiu și nu dă loc la speculațiuni teologice plictisitoare. Noua religie de sigur, nu va avea nevoie nici de biserici, nici de preoți, și întregul cult va consta numai din aceea, că poeții vor alcătui ode, în care vor cânta marea cauză primară, care poate există, poate nu. Dar ea cu toate acestea, va cuprinde adevăruri și oamenii în vreme de bucurie și durere se vor gândi la ele. Adevărurile acestea sunt pozitiv științifice și cu acestea se vor mângâia oamenii la durere și se vor întări din slăbiciuni. Criminalul, ce se apropie de spânzurătoare, se va pregăti de moarte, cugetând asupra maredui și strălucitului adevăr al teoriei Binomiei. Preot, negreșit nu va fi ca să-l petreacă, ci va veni vreun filantrop învățat și-i va ceti extracte mângâietoare din algebră, și așa îi va netezi calea spre împărăția nimicului prin descrieri iscusite ale teoremelor lui Pitagora. Acestea așa de salutar vor influența asupra criminalului, că el se va urca pe eșafod cu o liniște adevărat științifică.

Când omul va fi expus la vreo primejdie sau la vreo ispită primejdioasă și nu va fi în stare să i se împotrivească, n'are decât să se retragă în cabinet și să se ocupe puțin cu reflexiuni la pătratul cercului; aceasta îl va întări până întru atâta, încât fără frică poate să treacă prin cuptorul cel de foc al oricărei ispite. O astfel de reflecțiune va fi foarte folositoare și la caz de durere. De exemplu îi moare omului soția iubită. El știe, că mai mult nu o va vedea niciodată, și că ea în loc să-l aștepte în lumea viitoare, se va descompune în elementele sale chimice. In asemenea împrejurări el, întorcându-se dela înmormântare, bine înțeles științifică, se va retrage ca să-și găsească mângâiere în religia sa. Va cugeta el la elementul orbitei vreunei comete nouă sau își va concentra simțămintele inimii sale asupra adevărului, că puterea de atracție este invers proporțională cu pătratul distanței. Aceasta îndată îl va mângâia și-l va întări și el va ieși din retragerea sa cu pacea în suflet. Noua morală deasemenea se va deosebi de cea creștină. Lepădarea teoriei, că există păcatul, în înțelesul creștin al acestui cuvânt, și primirea învățăturei, că interesul este singura regulă de traiu, vor duce la rezultate, vederea cărora te va convinge că nu merită deloc să mai trăești în asemenea societate, unde mai există prejudiciile creștine. Oamenii viitorului negreșit vor discuta despre moralitate tot așa de frumos, cum vorbeau de ea filosofii stoici; dară dacă ei vor găsi

la caz că e avantajos ca, supunându-se marei legi a luptei pentru existență, să lipsească pe aproapele de viață în scop de a se folosi de avutul lui, sau de vor găsi că e potrivit să-și pună capăt propriei lor vieți, apoi știința nu poate să obiecteze nimic la toate acestea și cu atât mai mult nu va cerca să-i facă a se răzgândi. După toate acestea e clar, că noua religie va fi incomparabil mai bună decât creștinismul, și noi trebue să ne silim în tot chipul ca să se introducă cât mai repede și să se răspândească. Oamenii ignoranți și femeile slabe, de sigur, se vor ține încă multă vreme de creștinism, dar superioritatea nouei religiuni, cu mângâierile ei științifice și cu marea făgăduință a morții veșnice, sunt așa de evidente pentru toți oamenii savanți, încât ei fără îndoială vor primi cu bucurie noua credință.

Astfel este „religia viitorului". De sigur, obiectul atins aici, e prea mare și prea important ca să ne referim la el cu ironie; dar însăși învățătura și viața comunităților, pe care noi am avut onoarea a le face cunoscute în prezentul tratat, justifică într'un grad considerabil această ironie nevinovată. De fapt însă nu putem decât să ne cutremurăm de groază la vederea acelei prăpăstii, în care cade omul, lipsit de călăuza Bisericii. Și trebue să spunem că în această formă se răspândește necredința nu numai în Anglia, ci și în celelalte țări ale Europei. Asemenea comunități, cu mici deosebiri, există și în Germania, și în Italia, și în Franța. In această din urmă

țară, unde necredința și-a găsit un apărător puternic și un mare protector în însuși guvernul țării, ea se raportă fără înconjur dușmănește și în chipul cel mai provocător către creștinism. Acolo ea nu-i numai o sistemă teoretică, ci și o forță practică, și influența ei se manifestă în frământările comuniste ale proletariatului și în indiferența rece a claselor înalte și culte față de cele mai mari interese religioase. Dar tot acolo slăbirea credinței se manifestă mai cu seamă în descompunerea organismului social. Simțind această descompunere a societății, vulturii au început deja să vină în sbor din mari depărtări. Nu de mult s'a dat de veste, că la Paris au sosit din India misionari de-ai buddismului pentru ca Europa apuseană, care și-a pierdut credința în Hristos, să fie convertită la credința lui Budda. Și se zice, că misia lor în „capitala lumii" are mari succese. Anii trecuți s'a tipărit un catechism buddist și se vindea cu mare succes, spre bucuria nu puțină a Papei buddismului, un oarecare Sumanhala, cu a cărui învoire s'a întemeiat această misie. Și socotim că e locul să spunem, că această misie a fost atrasă de faptul că în Europa se răspândesc niște concepțiuni științifice, care se potrivesc foarte bine cu buddismul. Va să zică lumea buddistă savantă, în cap cu Sumanhala, privește cu o deosebită bucurie din insula Ceilon, cum în Europa se răspândesc repede privirile pesimismului lui Schopenhauer, ale lui Darwin și ale panteismului materialist, pentrucă

în toate acestea ea vede reîntoarcerea Europei rătăcite la adevărurile buddismului. Schopenhauer, Darwin, Büchner — toţi aceştia, după părerea lui Sumanhala, sunt prozeliţii înaintaşi ai buddismului în Europa, şi când vestea morţii celor doi dintâi a ajuns în Ceilon, atunci în templul cel mare al buddismului s'a săvârşit numai decât o panahidă buddistă în cinstea evenimentului, că nişte asemenea oameni mari au trecut în *Nirvana* (şi unde aiurea erau să treacă?). Vai, toate acestea ar fi o glumă, dacă n'ar fi aşa de triste! Triste, pentrucă toate acestea servesc de dovezi elocvente, cum că concepţiunea ştiinţifică, a cărei deviză este progresul, mişcarea mereu înainte, în realitate păşeşte îndărăt, şi iată cele mai la modă şi mai înaintate teorii şi sisteme filosofice ale noastre se dovedesc a fi numai o reîntoarcere la acea concepţiune, care, după cum credeam noi cu naivitate, ar fi fost rămase cu mii de ani în urma noastră.

Astfel iată ce arbore rămuros de necredinţă a crescut din acea sămânţă a raţionalismului, care s'a furişat în sinurile ascunse ale sistemelor creştinismului apusean. De această descompunere raţionalistă nu poate mântui nici catolicismul roman, nici protestantismul, dupăcum am şi dovedit noi. Atunci e posibil oare ca lumea creştină apuseană să fie menită la peire? E posibil oare ca creştinismul acolo să cedeze locul păgânismului? — Nu; putem cu toată siguranţa răspunde: nu! Creştinismul este o putere, care

e nebiruită chiar şi în acele forme imperfecte, cum există el în apus. Dar aici mai e încă un element, care face această invincibilitate încă şi mai probabilă şi prezintă o garanţie puternică nu numai pentru invincibilitatea, ci şi pentru triumful desăvârşit al creştinismului asupra protivnicului ce se ridică asupra sa. Şi despre aceasta vom şi vorbi noi mai la vale.

IV.

Lumea creștină apuseană, după cum ne-am cercat să dovedim în primele două conferințe, a priceput creștinismul și adevărul creștin unilateral. Catolicismul roman și protestantismul, ca sisteme opuse amândouă au violat echilibrul în concepțiunea creștină din care cauză nici nu se poate găsi în ele adevărul creștin în toată întregimea lui. Desvoltarea unilaterală a creștinismului în apus s'a manifestat încă înainte de desbinarea Bisericilor, dar ea și-a găsit o stavilă în integritatea adevărului creștin din răsărit unde aceștia își căpătase pe deplin un caracter ecumenic. Când însă s'a săvârșit tristul eveniment al desbinărei Bisericilor, atunci apusul, răzlețindu-se de Orient, odată cu aceasta s'a smuls și din ancora ortodoxiei ecumenice și corabia Bisericei apusene, învăluită de valurile intereselor lumești și lipsită de cârmă și pânzele necesare, a plutit în toate părțile pe adâncurile nemărginite a oceanului istoriei expusă la toate întâmplările unei astfel de plutiri și chiar primejdiei naufragiului, care întru câtva l-a și suferit la răspântia veacurilor XV și XVI. Dar că-

derea lumei apusene dela ortodoxia ecumenică a răsăritului nu înseamnă că odată cu această cădere a perit în ea pentru totdeauna şi ori ce urmă de ortodoxie. A presupune aceasta, ar însemna a presupune putinţa dispariţiei momentane a adevărului de acolo, unde până la desbinarea Bisericilor reuşise să se înrădăcineze până întru atâta, încât produsese fără îndoială roade însemnate fie sub formă de înălţare de cugetare creştinească, fie sub formă de viaţă sfântă. Doar apusul îşi avea teologii săi mari şi însemnaţi asceţi, care şi până astăzi alcătuesc podoaba bisericii ecumenice cum au fost Grigorie cel Mare, fericiţii Augustin şi Ieronim, Sf. Benedict şi a. şi-i cu neputinţă de presupus, că odată cu desbinarea bisericilor s'ar fi petrificat momentan solul care dăduse aceste roade excelente. Desbinarea, după cum se ştie, s'a produs întru câtva din cauza ambiţiunii personale a papilor Romei, şi fără îndoială, existau mii şi chiar milioane de persoane, care n'au luat parte activă la acest eveniment şi prin urmare, sunt cu totul nevinovate de el. Cu toată desbinarea, acestea fără îndoială au continuat să trăiască cu principiile lor de până atuncea, şi e neîndoelnic deasemenea că printre ele au fost oameni, cari cu cuget şi în viaţă au realizat acea ortodoxie ecumenică, de care se lepădase Biserica din Apus, ca sistemă. De sigur, cu trecerea timpului Biserica aceasta, abătându-se tot mai mult de la ortodoxie, prin influenţa sa a înlesnit tot mai mult slăbirea ortodoxiei şi în acele persoane, în care ea se mai păstrase sub formă de redări ale tradiţiei ecumenice; dară a o desrădăcina de tot, era imposibil. Şi chiar dacă ea ar fi fost desrădăcinată din sfera cugetării conştiente, ea ar fi continuat să trăiască în sfera tradiţiei inconştiente unde nu mai poate pătrunde nici un fel de reglementaţie exterioară. Şi ortodoxia, fără îndoială, a continuat să trăiască în apus, şi numai prin aceasta se poate explica multe fenomene din viaţa şi istoria lumei apusene creştine.

In adevăr din istoria Bisericii apusene vedem că principiile antiecumenice predicate de ea, n'au fost imediat recunoscute pretutindenea. Chiar când Roma se despărţise definitiv şi formal de orientul ortodox şi astfel triumfă definitiv politica romană a papismului ale căreia pretenţiuni nelegale la primaţie asupra Bisericii serviră de cauză hotărâtoare a desbinărei, nici atuncea Bisericile naţionale apusene nu se supuseră deodată absolutismului papist, ci în curgere încă de multă vreme au dus luptă împotriva lui, apărându-şi independenţa, şi în acea luptă se poate vedea tocmai protestul contra acelor puncte, în care Roma se abătuse dela ortodoxie. Şi în domeniul doctrinei de asemenea vedem adesea isbucnind în Biserica apuseană nemulţămiri. Personajele cele mai talentate se ridicau necontenit contra impilărilor papismului şi a jugului legii moarte din Biserica romană şi căutau ieşiri

pentru simţul lor religios. Isbucnirile acestea, adevărat, luară un caracter sectar. Dar în înseşi protestele acestea se manifestă un simţ nelămurit de nedreptatea ce domnea în Biserica apuseană şi căutarea a ceva, ce în mod vag se purta pe dinaintea ochilor conştiinţei şi presupunea putinţa unor principii religioase bisericeşti mai bune. Şi cu cât creştea mai mult împilarea absolutismului papist, cu atât mai dese deveneau protestele şi-şi luau un caracter tot mai lămurit. Se ştie, că în preajma veacului XV aceste proteste îşi luase un caracter lămurit — în sens de proteste contra absolutismului papalităţii. Centrul protestului deveni o instituţie aşa de influentă că Universitatea din Paris şi savanţii ei: Petru d'Ally, Ioan Herson, Nicolae Clemenge se prezintau cu idei, în care se zăreşte bine protestul contra catolicismului roman, şi se favorizează principiile ecumenice ale ortodoxiei. Intâiul protestează contra scolasticei, al doilea se prezintă ca un puternic apărător al ideei, că sinodul ecumenic e superior papei în autoritate, şi al treilea îşi ridică glasul contra absolutismului ierarhic şi alterării Bisericii. După aceea protestele iau un caracter încă şi mai puternic. In Boemia apare Ioan Hus, care se ridică pe faţă contra papismului şi a faptelor lui, şi arată direct cu degetul său orientul, unde el vede Biserica ecumenică, regretă că neghinele papismului au năbuşit seminţele cele bune, sămănate de întâiul învăţător slav Metodie, şi se încearcă să o scoată din neghine. Duhul protestului creşte mereu şi-şi găseşte o expresie elocventă în vestitele concilii reformatoare, şi la urma urmelor în direcţiunea culturală a humanismului, ce s'a renăscut în apus sub directa influenţă a învăţaţilor greci, care împreună cu erudiţia greacă clasică au adus, de bună seamă, şi duhul ortodoxiei ecumenice. Şi iată toată această mişcare pregătitoare se manifestă în sfârşit în protestul furtunos şi groaznic al reformatorului german a cărui privire se îndreaptă cu totul către orient — către creştinismul primar.

In această întorsătură bruscă s'a comis şi o tristă eroare, de oarece Luther, revoltat de nedreptăţile papismului, lepădă în genere toată istoria bisericească, chiar şi pe aceea, care a servit numai ca expresie a adevăratei desvoltări a conştiinţei bisericeşti la sinoadele ecumenice şi pentru această eroare el a plătit cu aceea că comunitatea întemeiată de dânsul n'a ajuns la scopul dorit, ci numai s'a abătut şi a căzut în extremitatea opusă rătăcirii papiste. Dar protestantismul, cu toate acestea, a îndeplinit un mare rol istorico-bisericesc. Sdrobind atotputernicia papismului, el alcătui pentru catolicismul roman un contrapond, dădu teologiei putinţa de a se purta mai liber către chestiunile religioase şi bisericeşti, şi astfel dădu materialul necesar pentru cercetările teologice comparative. Şi acestea au servit ca un foarte puternic mijloc pentru limurirea adevăratelor principii ale vieţii religi-

oase şi bisericeşti. Intre catolicismul roman şi protestantism se încinse o polemică crâncenă. Se cântăriră cu multă îngrijire toate dovezile posibile şi dintr'o parte şi din alta. Puterile adversarilor se dovediră a fi egale şi se ivi nevoea de un arbitru independent şi imparţial. De aceea într'o mulţime de chestiuni discutate, se ivi fără să vrea nevoia de a se adresa în Orient, şi iată în adevăr, că polemiştii din ambele tabere se silesc să dovedească că răsăritul în cutare sau cutare chestiune e de partea lor şi nu de parte adversarului. Aşa au procedat şi polemiştii catolici şi cei protestanţi şi prin aceasta ambele părţi au recunoscut de fapt, că orientul este un criteriu foarte important în sfera teologică. Această întorsătură a lucrurilor a constrâns totodată pe ambele părţi să pătrundă mai bine în învăţătura şi organizaţia vieţii bisericii orientale; şi adevărul bisericii ecumenice, chiar şi în stare de împilare şi înjosire în care se afla aceasta sub jugul barbar al islamismului, n'a putut să nu frapeze sufletul multora dintre cercetătorii imparţiali. Şi de atunci vedem cum în lumea creştină apuseană, — când ici, când dincolo, — se ivesc teologi care recunoscând extremităţile în care au căzut ambele sisteme apusene, tind la împăcarea lor pe baza unui principiu mai vast şi mai coprinzător; şi în calitate de atare principiu totdeauna ei au indicat ortodoxia ecumenică. Dintre numeroşi teologi de felul acesta, vom cita pe vestitul episcop francez Bossuet, pe filozoful german Leibniz,

pe episcopul de Trier (Treves) Hontheim (Febroniu) s. m. a. In teologia lor sunt foarte multe elemente, din care respiră vădit duhul ortodoxiei ecumenice. Şi în timpurile cele mai nouă de asemenea putem indica mulţi teologi apuseni, cari prin analizarea comparativă a celor două sisteme apusene opuse, ajung la convingerea, că ele sunt unilaterale, şi iarăşi pe o cale curat logică, vin să recunoască adevărul în ortodoxia ecumenică.

Toţi aceşti cugetători răzleţi, negreşit, reprezintă numai nişte licăriri izolate ale ortodoxiei în întunericul eterodox al apusului. Dar licăririle acestea sunt de o deosebită importanţă, deoarcee ele ne arată că elementele ortodoxiei sunt încă vii în apus şi la ivirea unor condiţiuni favorabile ele se pot desvolta şi produce roade bogate. Şi timpurilor noastre le-a fost dat să vadă multe probe, în favoarea acestei afirmaţiuni. Licăririle răzleţe, aţiţate de suflările necredinţei, care au început să se deslănţuie puternic în apus, au început să se transforme în flacări din ce în ce mai mari; la vederea apropierei inimicului comun, care ameninţă însăşi fiinţa creştinismului, lumea creştină văzu nevoea de a se uni într'un fel sau altul pentru o luptă comună; şi deoarece la apus nu s'a găsit un asemenea punct, în jurul căruia s'ar putea face gruparea, de aceea privirile multora se întoarseră iarăşi către răsărit. Şi iată, în cursul veacului al XIX s'au văzut încercări de apropriere conştientă şi intenţio-

nată către orientul ortodox. Istoria acestor încercări singură de sine ne grăește foarte elocvent despre importanța lor internă.

Prima încercare de felul acesta, mai vizibilă și mai expresivă, a fost cunoscuta mișcare de Oxford, care a avut loc pela anii 30 ai veacului trecut, în Anglia. După origina sa, această mișcare fu un fenomen local și a rezultat din niște cauze interne ale vieții Bisericei anglicane; dar după esența sa, ea a avut un caracter istoric general și a pus începutul unei noi faze în desvoltarea conștiinței creștine la apus. Ea a rezultat din conștiința poziținei nenormale în care a fost aruncată Biserica anglicană prin desvoltarea peste măsură în sinurile ei a ideei protestante. Când cei mai serioși și mai integri membri ai acestei Biserici, cărora le erau cu deosebire scumpe interesele Bisericii lor și nu voiau să vadă într'însa una din numeroasele secte protestante, ci o Biserică sfântă, apostolică și ecumenică au observat acea prăpastie spre care o precipitează cu răpeziciune protestantismul, atunci ei au început a se sili să găsească o eșire din această poziținue și să caute mijloacele pentru a învioara în Biserica lor conștiința ecumenicității. Cu acest scop în universitatea de Oxford se formă o societate deosebită. Savanții teologi de Oxford, ca oameni serioși și cu cultură clasică au putut gâci fără multă greutate unde trebuiau să caute acele principii, de ecumenicitate, cu care ei trebuiau să învioreze conștiința Bisericii anglicane și ei se și adresară la scrierile sf. Părinți, literatura clasică a teologiei creștine. Se începu un studiu îngrijit al acestor opere, date până atuncea uitărei din pricina influenței ideilor extravagante ale protestantismului. Munca aceasta a fost foarte rodnică. Inaintea savanților din Oxford literatura sf. Părinți deschise orizontul nemărginit al Bisericii ecumenice și principiilor ei, atât de măreție și înalte în comparație cu îngustimea sectarismului anglican de atuncea, produseră asupra lor o impresie fermecătoare și determinară definitiv caracterul întregei mișcări. Intreaga mișcare se transformă în căutarea minuțioasă spre a se găsi Biserica ecumenică; și cu cât savanții din Oxford se aprofundară mai mult în literatura Sf. Părinți, cu atât mai fermecătoare devenea pentru ei ideea de o Biserică ecumenică în sensul curat simbolic al acestui cuvânt. Aceasta se resfrânge perfect asupra acelor tratate, prin mijlocirea cărora savanții de Oxford împărtășeau societății cercetările lor. Primele dintre aceste tratate (Tracts for the Times) poartă asupra lor urmele unei nehotărâri și de devotament tradițional către forma anglicanismului, dar cu cât înaintează ei mai mult în cercetări cu atât mai mult se manifestă în tratatele lor elementul ecumenic liber, și, în fine, în cele din urmă tratate se exprimă o deplină simpatie către ecumenicitatea căutată căreia autorii lor sunt gata să-i aducă jertfă articolele simbolului Bisericei anglicane.

Dar concepția de biserică ecumenică, găsită

în scrierile sf. Părinți era prea abstractă ca savanții de Oxford să se poată opri definitiv asupra ei. Dacă această ideie este adevărată, ziceau ei, apoi ea trebuie să fie reală, și deci trebuie să existe numai decât undeva pe pământ o întrupare reală a acestei idei. Lipsa însă a unei atari întrupări ar fi o violare a marei făgăduințe după existența necontenită și neîntreruptă a bisericii pe pământ. Pe această cale de cugetare logică firește, se ajunge la ideea, că trebuie să existe undeva pe pământ o biserică ecumenică reală, care să corespundă în totul cu principiile Bisericii lui Hristos. Și iată aici mișcarea se desfăcu în două curente teologice, care împărțiră pe savanții de Oxford și pe alți bărbați care se interesau de această mișcare în două tabere. După părerea unora, pricina răului, care turbură Biserica anglicană se cuprindea în însuși germenile mișcării reformatoare. După părerea lor, însăș reformația, care a dat impuls Bisericii anglicane a se despărți de catolicismul roman, a fost eroarea istorică fatală și de aceea cu cât mai repede se va face întoarcerea la alma mater de altă dată, adecă la Biserica romană, cu atât va fi mai bine, deoarece aceasta, după vederile lor reprezintă cel mai desăvârșit tip de Biserică ecumenică sau catolică. Oricât de neverosimilă s'ar părea această concluzie în urma unui studiu profund a operilor sf. Părinți, totuși ea era în acelaș timp și foarte firească în starea dată a lucrurilor. Biserica romano-catolică cu organizația ei uriașe, cu erarhia și formele ei bine înjghebate, cu extensiunea ei universală, și cu puterea atrăgătoare a trecutului său istoric foarte ușor putea atrage privirile savanților de Oxford, care căutau o biserică cu adevărat ecumenică. Dar la asta se mai adaugă comunitatea de civilizație care prin forța lucrurilor lega Anglia de continentul romano-catolic, atunci înclinațiunea unei părți a savanților de Oxford spre Biserica romano-catolică va deveni și mai firească și mai ușor de priceput. Dar printre ei erau deasemenea și oameni, care prețueau, prea mult bunurile libertății naționale și religioase și pricepeau mai profund procesul desvoltării religioase bisericești, ca să se poată opri la această idee. Pentru ei deasemenea era atrăgător idealul unei singure Biserici apostolice și ecumenice și doreau să găsească întruparea ei pe pământ. Dar fiind în acelaș timp mai severi în examinarea Bisericilor existente nu puteau să dea deodată calitatea veracității și ecumenicității exclusiv uneia din Bisericile existente. Ei vedeau, că idealului real al unei biserici ecumenice nu-i corspunde nici una din Bisericile existente; și cu toate acestea ea trebuia să existe undeva în realitate, după făgăduința Mântuitorului. Mergând pe această cale a cugetării logice, acești savanți ajunseră la acea concluziune că adevărata Biserică ecumenică nu poate fie reprezentată de nici una din cele trei Biserici existente, luate a parte, ci de toate acestea la un loc.

Biserica ecumenică e asemenea arborelui, care, având o singură rădăcină și un singur trunchiu, odată cu creșterea și desvoltarea sa, se ramifică, așa încât fiecare ramură la privirea superficială, se pare că n'ar avea nimic comun cu celelalte ramuri; în realitate însă toate ramurile au aceeași tulpină comună, se hrănesc din același suc comun și au aceeaș rădăcină vitală. Cele trei Biserici principale — ortodoxă, romano-catolică și anglicană, — care mulțămită condițiunilor de desvoltare istorică s'au separat în comunități deosebite, nu sânt decât niște ramuri ale unei singure Biserici ecumenice, fiecare din ele, luată aparte, nu alcătuește Biserica ecumenică în propriul înțeles, ci este numai o parte a ei și încă o parte care a violat puritatea prototipului său sub influența diferitelor elemente istorice și naționale. Dar dacă se iau ele toate la un loc și prin ajutorul unui cunoscut proces logic se readuc la principiile comune desbrăcându-le de elementele particulare naționale, atunci aceste principii comune vor și alcătui acel trunchiu ecumenic, pe care stau diferitele Biserici ca ramuri deosebite ale unuia și aceluiaș arbore. Ajunge să se recunoască, astfel, aceste principii comune, pentru ca fiecare să aibă dreptul a se considera membru al Bisericii ecumenice și fără deosebire să poată primi tainele în oricare din cele trei Biserici îi va plăcea. Această idee îndrăsneață unii s'au încercat personal să o realizeze, și unul din partizanii mișcării din Oxford, — cunoscutul diacon

savant Palmer — s'a dus în Rusia înadins ca să-și arate drepturile sale de a primi tainele în Biserica ortodoxă rusă, simplu numai pe temeiul, că el, fiind membru al Bisericii anglicane, este totodată membru a acelei Biserici ecumenice, care alcătuește tulpina comună a tuturor celor trei Biserici ale lumii creștine. Incercarea lui însă, după cum se știe, a suferit o deplină înfrângere și cel dintâiu preot rus la care s'a adresat el cu rugămintea ca să-l primească la împărtășirea cu sf. Daruri, spre marea lui neplăcere i-a cerut să se lapede mai întâiu de rătăcirile anglicanismului. Tot în felul acesta i-a răspuns și Sf. Sinod, dând savantului dela Oxford a înțelege, că doctrina oxfordiană n'a rezultat din conștiința ecumenică de biserică, ci este pur și simplu o doctrină localnică care a apărut în urma unor anumite condițiuni istorice, stabilite în biserica anglicană, și de aceea se prezintă cu totul străină de duhul Bisericii ortodoxe, care stă tare pe vechile principii ecumenice și nu dorește să se abată dela ele pentru nici un fel de teorii artificial formate.

Mișcarea pornită din Oxford, după cum se știe, n'a dus la rezultatul dorit. Ea a fost numai o izbucnire a duhului religios aprins de dorul de a se elibera de individualismul protestant, care descompunea viața religioasă. Dar ca mișcare internă puternică, ea n'a putut să rămână fără importanță pentru trezirea conștiinței religioase

bisericești și rezultatul cel mai însemnat al ei fu acela, că în apus se trezi conștiința de nevoia de a se găsi biserica ecumenică și cel puțin o parte a ei apusenii începură să o vadă în Biserica ortodoxă răsăriteană, la care în trecut priveau ca la un trup lipsit de viață. Aceasta dădu un nou impuls către studierea mai deaproape a acestei Biserici, și principiile mișcării de Oxford nu întârziară a se manifesta cu o preciziune încă și mai mare în o altă mișcare, care plecă deasemenea tot din conștiința insuficienței protestantismului. Aceasta este cunoscuta mișcare anglo-americană în scopul aproprierei de orientul ortodox. Mișcarea aceasta s'a început pela anii 60 ai veacului trecut. Inițiativa ei aparține Bisericii episcopale americane, și a plecat deci din țara, unde protestantismul, mulțumită deplinei libertăți religioase și-a desvoltat fără nici o piedică principiile sale până la ultimile limite. Rezultatul acestei nestingherite desvoltări, fu destrămarea nemaipomenită a vieței religioase bisericești, care își pierdu orice temeinicie și se transformă într'o frământare haotică a sectarismului: dar tot din cauza acestei nestingherite desvoltări trebuia, prin forța lucrurilor, să se ivească o criză. Și în adevăr criza se și ivi pela ani 60 ai veacului trecut, când ea se ivi în acelaș timp și în viața socială și politică a țării, manifestându-se în războiul fratricid, din care cauză în conștiința poporului se ivi dorința de a găsi un principiu oarecare, care să aducă unirea în viață.

Conștiința religioasă se obosise în frământările sectare sterpe; ea începu să caute un razim mai solid pentru viața religioasă-bisericească și de aceea se începu mișcarea amintită pentru unirea Bisericilor. Reacția asta s'a observat mai bine la Biserica episcopală, care mai mult decât toate celelalte comunități protestante din America era apărată de erupțiunea duhului extrem al protestantismului și mai mult decât toate celelalte își da seama de ideea ecumenicității. Mișcarea din Oxford în vremea sa se resfrânsese și asupra ei și acum, când sosise niște împrejurări mai favorabile, ea păși cu curaj în apărarea ideei de biserică ecumenică. Predicatorii ei depe amvoanele bisericilor începură să arate poporului acea prăpastie, spre care inevitabil ducea protestantismul și cuvântau în favoarea reînvierii principiilor bisericești ecumenice, îndemnând pe toți să se unească într'un singur organism bisericesc, adecă într'o singură Biserică ecumenică. In calitatea unei atari Biserici voi să se prezinte pe sine însăși Biserica episcopală. Dar când ea voi în adevăr să păsească la realizarea marei misiuni bisericești și când își cântări puterile sale atunci ajunse la trista convingere, că ea, în vederea izolării sale, era cu totul incapabilă să ia asupră-și această mare misiune bisericească. Principiile ei religioase bisericești erau zdruncinate și liturghia ei sub influența duhului protestant extrem, fusese redusă la gradul de ceremonial mort și-și pierduse toată măreția și tot mi-

sterul unui act liturgic. De aceea căutându-şi sprijin şi negăsindu-l nici în comunităţile protestante, care înseşi sufereau în măsură mare puterea distrugătoare a individualismului religios, nici în catolicismul roman, care toată puterea puternicei sale organizaţiuni o întrebuinţa numai la opera de prozelitism şi cuceriri, — Biserica americană se adresă Orientului ortodox, foarte îndepărtat pentru ea, ca în unirea cu el să-şi găsească un sprijin şi o putere nouă pentru a renaşte în sinurile sale principiile perdute ale Bisericei ecumenice. Atunci se începu o corespondenţă activă cu Orientul, ba fu întocmit chiar un comitet deosebit pentru aceasta; membrii săi influenţi întreprinseră chiar călătorii în Rusia şi Orient, intrară în relaţiuni cu sf. Sinod din Petersburg şi cu Patriarhii, din partea cărora primiră expresia celor mai cordiale simpatii către buna mişcare a Bisericii transatlantice şi în genere se părea că marea operă a unirii Bisericilor se aproprie de înfăptuirea ei deplină. Insă marile opere istorice nu se desăvârşesc aşa de repede. Trebuie mai întâiu să se prepare terenul pentru aceasta şi să se deschidă drumul; până atuncea însă nici una, nici alta din acestea nu se făcuse şi de aceea această mişcare se mărgini numai la un cordial schimb de simpatii către măreaţa şi sfânta operă a unirii. Dar ca mişcare puternică şi sinceră ea n'a putut să nu aibă rezultate foarte importante pentru Orientul ortodox ,care însă şi mai clar s'au manifestat în a *treia* miş-

care de felul acesta anume în mişcarea vechilor catolici.

Cele două mişcări precedente au plecat din sânurile protestantismului, care, desfăşurându-şi mai repede principiile sale, mai curând a ajuns la conştiinţa netemeiniciei sale faţă de cerinţele vieţi religioase bisericeşti. Dar şi catolicismul roman a continuat a-şi desfăşura tot mai mult principiile sale unilaterale. Reforma, după cum se ştie, a avut o mare importanţă de purificare pentru Biserica romano-catolică. In faţa groasnicei mişcări, care mustra fără cruţare defectele şi slăbiciunile lui, catolicismul roman prin forţa lucrurilor a trebuit să renunţe la multe rătăciri şi absurdităţi, şi în actele şi decretele sinodului Tridentin, cu tot conservatorismul acestuia, se vede o însemnată prefacere faţă de ce era catolicismul în evul mediu. Cu toate acestea, esenţa lui a rămas aceaş şi aceasta a continuat a se desvolta mereu şi în timpurile ulterioare. De oarece punctul esenţial al catolicismului papist, ca sistemă bisericească, este învăţătura despre primaţia papei, apoi în direcţia aceasta s'a şi desvoltat el mai cu preferinţă şi, în fine, la sinodul din Vatican, în anul 1870, se încheie această desvoltare în apoteozarea papismului, proclamându-se noua dogmă a infailibilităţii papei. Proclamarea unei asemenea dogme era o deducţie logică, care rezulta din toată istoria anterioară a creştinismului apusean roman, dar această dogmă în acelaş timp fu şi un denun-

ţător atât de puternic al extravaganţei, la care fusese dus catolicismul papist de unilateralitatea organizaţiei sale bisericeşti, încât de această extravaganţă se îngroziră mulţi până şi din cei mai devotaţi şi solizi oameni ai Bisericii romano-catolice. Aceşti oameni, în cap cu profundul cunoscător al istoriei bisericeşti — Döllinger, ridicară protest contra nouei dogme şi începură mişcarea în numele *vechiului catolicism,* adecă a unui astfel de catolicism, în care principiile ecumenice nu erau încă jertfite în întregime în folosul sistemei papale.

Mişcarea aceasta, după ţinta sa finală, coincidea cu acele mişcări, care porniseră din sinurile protestantismului şi urmăreau reîntronarea principiilor ecumenice, şi deaceea au întâlnit un ecou de simpatie în orientul ortodox şi în comunităţile religioase libere ale apusului. Ea fu atât de serioasă şi exprimă o cerinţă atât de esenţială a spiritului religios bisericesc, încât se ivi nevoia de a fi manifestată pe faţă înaintea lumii întregi, şi în vreun fapt bine simţit. Şi iată ca fruct al acestei mişcări au fost cunoscutele întruniri ale teologilor diferitelor comunităţi independente pentru a discuta împreună chestiunile importante, scoase la iveală de această mişcare profund interesantă. Acestea sunt cunoscutele conferinţe teologice din Bonn, care în vremea lor au stârnit un mare interes în toată lumea cultă. La aceste conferinţe pentru prima oară, în cursul ultimilor veacuri, s'au întâlnit

faţă în faţă teologii ortodocşi cu teologii apusului în adunări publice, şi rezultatele acestor adunări sunt foarte semnificative. La ele între altele se scoate la iveală chestiunea *Filioque,* care alcătueşte o diferenţă dogmatică esenţială, ce desparte orientul de occident şi la examinarea din nou a acestei mari chestiuni dogmatice nu s'a putut să nu triumfe dreptatea orientului ortodox, găsindu-şi confirmarea în noile cercetări ştiinţifice, desfăşurate cu mai multă critică şi cu o mai mare imparţialitate, ca în trecut. Chestiunea aceasta, trebue să spunem, a căpătat o soluţie destul de satisfăcătoare şi mai întâiu în conştiinţa celor mai luminaţi teologi ai apusului; aceştia au recunoscut categoric că expresiunea *„şi dela Fiul"* din simbolul apusean, este un adaos ilegal şi ea niciodată n'a existat în textul original grec al simbolului de credinţă Niceoconstantinopolitan. Când în anul 1870 răposatul arhiepiscop grec Alexandru Licurg a vizitat Anglia, a fost şi la Vartdford, savantul episcop de Lincoln şi acesta din urmă, în onoarea musafirului său, a rostit simbolul credinţei în greceşte şi negreşit fără cuvântul Filioque. Apărătorii riguroşi ai formulei apusene au ridicat mare sgomot din această cauză şi au început a acuza pe episcopul Lincolnului ca trădător al principiilor anglicane; distinsul episcop însă potoli din două vorbe toată furtuna asta, spunând că el a citit Simbolul credinţei în greceşte şi în originalul grecesc al simbolului n'a existat niciodată ex-

presiunea „și dela Fiul", și deci el n'a avut nici un drept să falsifice textul original prin un adaos străin de el. Mai puternic nici că se putea exprima acuzațiunea contra ilegalității doctrinei apusene despre Filioque, și la conferințele din Bonn părerea aceasta întâlni o aprobare generală. Acolo se recunoscu, că adaosul acesta la Simbolul credinței s'a făcut în chip ilegal, de către absolutismul papal, și teologii apuseni insistară asupra necesității menținerii lui numai din calcule curat practice și anume de teama de a nu neliniști massa poporului, deprinsă cu el, și în fine ca o anticitate istorică.

După aceasta vechiul catolicism a mai făcut încă un pas însemnat în direcțiunea apropierii de Biserica ortodoxă, și anume la sinodul, unde s'a edat așa numita „Proclamațiune dela Utrecht", făcută de toți episcopii catolicilor vechi din Olanda, Germania și Elveția, la 24 Septemvrie 1889. In această proclamațiune episcopii vechilor catolici expun în numele comunităților lor amănunțit principiile confesiunii vechi catolice, și în ele exprimă o credință atât de sănătoasă, care se fundează pe principiile vechei Biserici de dinainte de desbinare, încât după esența ei ele nu se deosebesc deloc de învățătura Bisericii ortodoxe. Totodată reprezentanții teologiei ortodoxe, cari au luat parte la congresul internațional al vechilor catolici, care a avut loc la începutul lui Septemvrie, anul 1890, au avut mângâierea să se convingă, că în cultul vechilor

catolici s'a restabilit forma simbolului Niceo-constantinopolitan, fără Filioque.

Iată unde a ajuns teologia apuseană pe o cale cu totul logică. Dacă această teologie într'o direcție, înăbușită de caracterul unilateral și fals al formelor confesionale apusene, se prăbușește în prăpastia groaznică a raționalismului și a necredinței, apoi în schimb în direcția ceastalaltă, unde ea capătă putința a se debarasa de acel caracter unilateral, ea ajunge iarăși acolo, de unde a plecat în perioada desbinării, adecă la recunoașterea adevărurilor ortodoxiei răsăritene.

Aceasta negreșit e un mare triumf al ortodoxiei, cu atât mai mare, cu cât el a rezultat din recunoașterea liberă a adevărului ortodoxiei de către reprezentanții teologiei eterodoxe! Și acest triumf e cu atât mai de mirare și mai minunat, cu cât Biserica ortodoxă, n'a umblat de loc după dânsul. Ea din contră, s'a ferit cu modestie de toate mișcările apusene de felul acesta și s'a prezentat cu mărturisirea sa ecumenică numai după cererea apusului, care uzându-și propriile sale principii religioase-bisericești, se adresă cu stăruință orientului, ca acesta să-i arate vechea sa mărturisire ecumenică. Și aceasta după ce tot acel apus veacuri întregi afirmase, că creștinismul a pierit cu totul în orient, înăbușit de islamism și că poporul rus, care a primit ortodoxia, a ucis-o cu formele moarte ale cultului său național semipăgânesc. In realitate însă aceste îm-

prejurări au servit numai pentru o mai bună păstrare a principiilor sfinte ale ortodoxiei în toată veracitatea și ecumenicitatea lor veche și nealterată. Adevărat, orientul, lipsindu-se de libertate cetățănească externă, a slăbit interioramente, activitatea vie a cugetării a contenit întrânsul, izvoarele puterii creatoare au secat. Dar dacă prezentul era posomorît și viitorul plin de îngrijorare, apoi cugetarea, după cunoscuta lege psihologică, cu atât mai des se îndrepta spre trecut, pentru a găsi în el sprijinul trebuincios pentru prezent. Din această cauză cu atât deveneau pentru ea mai scumpe comorile trecutului istoric și cu atât mai mare putere se atașa ea de acel trecut. In starea aceasta a orientului e cu neputință să nu vedem un deosebit plan al Providenței. Veacuri întregi de viață istorică au trecut peste el fără să lase nici o urmă; dar mulțămită tocmai acestei stagnări, orientul a păstrat neatinse pentru veacurile viitoare acele adevărate principii ale Bisericii ecumenice, care-i fuseseră încredințate de cele șapte sinoade ecumnice și de tradițiunea Bisericii apostolice. Puterea acestei constatări nu se va pierde nici dacă ni se va spune, că ortodoxia și-a găsit un câmp mare de desvoltare liberă în poporul rus. Poporul rus în adevăr s'a prezentat ca un nou și liber depozitar al ortodoxiei și după poziținea independentă el i-ar fi putut da o desvoltare mai departe.

O astfel de desvoltare a ideei ecumenice a ortodoxiei pe terenul unui singur popor n'ar fi

fost departe de pericolul abaterei dela adevăratele principii ortodoxe ecumenice în direcțiunea unei concepțiuni naționaliste înguste. Insă pericolul unei astfel de abateri a fost înlăturat de însăși caracterul stării intelectuale a acestui popor. Ne destingându-se prin o minte filosofică puternică și prețuind foarte mult tradițiunile, poporul rus a primit ortodoxia nu ca să o desvolte, ci ca să o păstreze de incursiunea elementelor străine ei. Neatingându-se de partea teoretică a ortodoxiei, el a desvoltat cu preferință piositatea externă practică, care și numai ea singură îi era suficientă pentru a-i ridica și a-i înviora puterile morale. Astfel, precum orientul grec a conservat ideea ortodoxiei ecumenice în puritatea ei catolică prin forța împrejurărilor întru cât apăsa asupra lui jugul robiei, tot așa și poporul rus la rândul său a conservat această idee liber în puterea calităților particulare ale caracterului său național. Și iată principiile ortodoxiei ecumenice au fost conservate în toată întregimea lor primitivă până astăzi, când s'a ivit o mare nevoie tocmai de ele, când apusul, uzându-și principiile sale, din nou s'a întors spre răsărit, ca spre isvorul luminii creștinismului. Și lucru vrednic de remarcat e, că necesitatea aceasta, pe care o simte apusul, s'a ivit tocmai atunci, când orientul ortodox reînvie pentru o nouă viață, când elinismul din nou s'a regenerat pentru o viață politică liberă, când în el iarăși s'a început o vie activitate teologică; tocmai a-

tunci, când și celălalt depositar al ortodoxiei — poporul rus — desvoltându-se repede și maturizându-se intelectualicește, a păşit de asemenea la lucrările teoretice ale teologiei și a început să creieze sisteme teologice, care cu multă temeinicie ştiinţifică exprimă independent concepţiunea ortodoxă. Intr'o astfel de stare, orientul ortodox are putința deja să se prezinte ca expresia vie a principiilor sale ecumenice în fața apusului și conștient și cu temeinicie ştiinţifică să dea răspunsuri interlocutorilor apuseni asupra credinţelor și speranţelor sale.

Și de fapt așa s'a și întâmplat la conferinţele din Bonn. Acolo teologii apuseni, întâlnindu-se față în față cu reprezentanţii teologiei ortodoxe, se întâmpinară cu o conștiință teologică și confesională atât de desvoltată, cum ei nici nu bănuiseră să găsească la reprezentanţii orientului mort, după părerea lor. Și problema noastră constă în aceea, ca să desvoltăm tot mai mult această conștiință și să aprindem mereu acel foc sacru al teologiei ortodoxe, care a stat atâta vreme potolit sub ritualismul extern, și să cultivăm comorile, care se păstrează în sinurile Bisericii noastre. Comorile acestea sunt atât de mari, încât aleargă la noi apusul și aleargă după veacuri întregi a cântat nepăsător prohodul întregului orient. Dar tocmai în vederea acestor împrejurări ni se pare foarte ciudat să auzim ridicându-se la noi glasuri, care ne vorbesc: mântuirea noastră e în Roma, sau mântuirea noastră

e în genere la apus!.. Regretăm că ceice vorbesc așa nu-și dau seama, în ce contrazicere se pun cu întregul mers al desvoltării religioase bisericești. Căci ei ne îndeamnă să alergăm la apus tocmai atunci, când însuși apusul întinde mâinile către noi și ne cere măcar o fărâmiță din acele comori, pe care le posedăm noi. Ni se zice: trebue să ne unim cu Roma!... Dar ce-i oare Roma în timpul de astăzi? — O puternică organizație, care demult a încetat de a mai fi o comunitate curat religioasă și bisericească. Ea nu-i decât o tiranie fără suflet, care astăzi e în întregime pătrunsă de principiile unei politici machiavelice, tinzând să se despăgubească de pierderile suferite și de sărăcia morală internă prin cuceriri externe, și căutând să apuce prin orice mijloace orice-i cade la îndemână. Și cu o astfel de organizație suntem sfătuiţi să ne unim? Dar o astfel de unire ar echivala cu o supunere, iar supunerea sub Roma ar echivala cu moartea noastră duhovnicească, cum s'a și dovedit aceasta cu milioanele de cruciaţi. Orientul cunoaște acestea și nu odată a încercat asupra sa greutatea pretenţiunilor papale și despotismul papal. O astfel de unire e cu neputință și chiar nedorită, pentrucă unirea cu Roma înseamnă renunțarea la tradiţiile noastre istorice și la comorile noastre religioase-bisericești, înseamnă a ne da pe noi și libertatea noastră în mâinile politicei reci și egoiste a papismului. Și orientul niciodată nu va face asta.

Nu, căci noi avem de îndeplinit altă problemă, mult mai importantă, dar care în întregime se furișează și scapă privirilor filosofilor care idealizează papismul. Și problema aceasta constă în aceea, ca pe căi științifice și practice să susținem acele mișcări, în care se manifestă gravitarea comunităților apusene independente către Orient și care fără îndoială alcătuesc un important semn al timpului. Mișcările acestea, după un elan aprins și unanim către unirea cu orientul, se pare că au slăbit, dar au slăbit numai în manifestările lor externe, cum slăbește orice elan extern după o anumită încordare a puterilor. Lucrarea internă însă, acea lucrare principală, care servește de bază pentru mișcările externe, se continuă cu activitate. Principiile, stabilite la conferințele din Bonn, se înrădăcinează tot mai mult în conștiința teologică a apusului și devine tot mai matură acea conștiință ecumenică, care a dat naștere acestor mișcări. Noi am putea confirma această afirmație cu o sumedenie de fapte proaspete din viața religioasă bisericească din Anglia, America, Germania și Elveția, dacă nu ne-am teme, că abuzăm prea mult de răbdarea cetitorului. In tot cazul, mai curând sau mai târziu conștiința de sine, ce se desvoltă în lumea creștină, din nou va scoate la iveală chestiunea unirii la un loc a bisericilor independente, însă o unire pe principii de iubire frățească și de egalitate. Și noi trebue să conlucrăm pentruca să putem ajunge la acel moment

dorit, pentrucă acest eveniment poate avea importanță decisivă pentru toată lumea creștină. Când el se va săvârși și când comunitățile independente din apus se vor uni cu orientul ortodox, atunci această alianță, așa zicând, sfântă a bisericilor independente va prezenta o așa putere morală și religioasă-bisericească, încât în fața ei Roma se va cutremura. Aceasta va fi o nouă reformă, însă o reformă în fundamentul căreia va fi așternută ortodoxia, și această reformă va smeri mândria papismului. Și când el se va smeri, atunci noi vom întinde frățește mâna și Romei. Atunci noi ne vom uni cu bucurie și cu dânsa și iarăși se va restabili pe pământ pacea dorită, în lumea creștină iarăși va fi o turmă și un păstor, dar păstorul acela nu va fi papa dela Roma, ci Hristos!

TIPOGRAFIA CARȚILOR BISERICEȘTI
1943